

Розстрільний календар
Олена Герасим'юк

Чи не кожна дата в історії України запламована засланнями, допитами, смертями, або ж відзначена реабілітацією, звільненням, боротьбою за свободу. Остап Вишня, Борис Антоненко-Давидович, Іван Світличний, Петро Григоренко, Василь Овсієнко, Валер'ян Підмогильний, Ірина Калинець, Микола Леонтович, Євген Сверстюк, Олекса Гірник...

Електронний проект «Розстрільний календар», що стартував 1 січня 2016 року у соціальних мережах Facebook та Twitter, отримав нову – тепер уже книжкову – форму. Це унікальна хроніка політичних репресій в радянській Україні. Страшні події нашої історії ХХ століття – арешти, допити, заслання, розстріли українських політичних діячів, військових, науковців, митців, письменників, громадських активістів – викладені не у звичній хронологічній послідовності, а прив'язані до традиційного календаря. Тут не лише зафіксовано дати подій, але й подано короткі розповіді про долі людей, що зазнали переслідувань і катувань. Така форма викладу унаочнює схему роботи радянської репресивної машини та привертає увагу до сторінок історії, які нам потрібно знати й пам'ятати.

Розстрільний календар – книга пам'яті жертв політичних режимів. Чи не щодня в історії України – арешти, допити, розстріли української інтелігенції. Серед героїв календаря – як письменники, митці та громадські діячі, так і прості селяни, що стали жертвами системи. Кожен день у календарі – це імена, історія життя українців, які зазнали політичних переслідувань.

Олена Герасим'юк

Розстрільний календар

Передмова

Історія «Розстрільного календаря» почалася з невеликої акції на Майдані Незалежності, яку ми з історикинею Тетяною Швидченко влаштували 3 листопада 2013 року. У річницю трагедії в урочищі Сандармох (Карелія) ми зачитували імена людей, розстріляних там органами НКВС у 1937 році. Окрім активістів, громадського діяча, політв'язня радянських таборів Василя Овсієнка, медіа та істориків на зустріч завітали родичі репресованих. Вони розповідали власні родинні історії про важкий пошук правди в радянський період та час Незалежності, спотворення архівів і мовчання державних органів.

Уже за рік, під час російсько-української війни, Україну сколихнула безпрецедентна хвиля арештів добровольців. Завдяки підвищеному інтересу до процесів журналістів, волонтерів і письменників країна дізналась більше про пенітенціарну державну систему, а саме – про кричущі порушення прав людини, катування, ненормальні умови утримання людей у тюрмах, схеми допитів та жорстку роботу правоохоронців.

Проект «Розстрільний календар» почав роботу 1 січня 2016 року. Ми визначили головну мету – наочно показати схему роботи репресивної машини радянського часу через арешти, допити та розстріли людей до 1991 року та порівняти її з тим, що відбувається за ґратами у нашій демократичній країні.

Тоді ніхто з нас не думав, що невелика група у соціальній мережі, у якій ми щодня публікували статті вузької тематики та важкого наповнення, викличе такий великий ажіотаж. У січні кількість прочитань статей сягала десятків тисяч. Ми моніторили відгуки і були вражені: люди не мали ані найменшого уявлення про те, наскільки сильно були скалічені долі митців, творчість яких ми вивчаємо в школах, чиї вірші читаємо коханим та цитуємо на своїх сторінках. Попри те що всі джерела, використані у статтях, були відкритими і доступними в Мережі, читачі були шоковані вбивством автора «Щедрика» Миколи Леонтовича, табірною історією гумориста Остапа Вишні, театральним судом над вигаданою «Спілкою визволення України», на який у прямому сенсі продавали квитки тощо.

Особливим досягненням проекту вже у перший рік його існування стала реабілітація імен отаманів Холодного Яру та зняття з них тавра злочинців. Це відбулося завдяки документам, що надав письменник Роман Коваль, та професійній роботі юриста Олександра Северина, який упродовж півроку листувався з державними органами, надсилав купу листів, невтомно відповідав на відмови та довів справу до суду. Зрештою суд визнав рішення так званого «революційного більшовистського трибуналу» від 1923 року недійсним та офіційно зняв з ватажків Холодноярської Республіки усі обвинувачення у надуманих злочинах.

Спостерігаючи за тим, як збільшується в геометричній прогресії аудиторія, що слідує за історіями смертей та каліцтв української інтелігенції минулого століття, ми розуміли, що робимо правильну справу. Ми розуміли, що даємо слово мертвим.

Історії, які ви прочитали у цій книжці, є невеликою частиною всього опублікованого на сторінці «Розстрільний календар» у Facebook.[1 – Адреса сторінки «Розстрільного календаря»: <https://www.facebook.com/HitListUkr/>] Ми обрали лише найдинамічніші речі, які є краплею в океані тюремної й табірної історії радянської України. Вони, звісно, не відтворюють усієї картини XX століття, але дають відповідь на багато питань, які ми часто боїмося навіть ставити перед собою.

Тема смерті та страждань в українській традиційній культурі табуована. І ця проблема стосується не тільки історії. Зверніть увагу, наскільки важко і туго розвивається в Україні паліативна медицина, у якому жакливному стані хоспіси та медичне забезпечення смертельно хворих морфієм та іншими знеболювальними ліками. Зверніть увагу, наскільки мало реакцій людей на знесення одного із символів злочинів радянської системи – Лук'янівської в'язниці. Зверніть увагу, скільки проблем у волонтерських спільнот на кшталт «Чорного тюльпану», які повертають додому загиблих на фронті російсько-української війни. Українці бояться говорити про смерть. Сотні років пригнічення позначились на нас. Ми знаємо: смерть несе за собою смерть, тому про неї треба мовчати. А смерть тим часом завжди ходить поруч. І вона повинна бути видимою. Вона не повинна бути настільки страшною.

Книга, яку ви тримаєте в руках, є частиною великої роботи з повернення пам'яті про закатованих та загиблих українців у часи компартійно-радянської системи. Маємо надію, що наша спільна з фаховими істориками, волонтерами та журналістами робота не лише сприятиме поширенню страшною правди про злочини радянської влади, а й допоможе змінити ставлення до сучасних в'язнів, особливо неповнолітніх, та створити реабілітаційну

систему для їхньої соціалізації. Змінити ставлення українців до смерті, аби не лише безпрецедентні жахи змушували нас звертати увагу на законність, а щоб ми кожного дня вимагали законності – від усіх.

Аби ми нарешті відкрили очі на смерть. Перестали її боятись. І стали нарешті живими.

Дякую за допомогу у створенні книжки:

Тетяні Швидченко, Анастасії Євдокимовій, Олені Степаненко, Олені Кухар, Олександрі Очман, Катерині Рудик, Мілі Мороз, Олександрі Статкевич, Тетяні Григоренко, Ірині Скакун, Олександрю Северину та іншим.

Дякую багатьом благодійникам, які вірили і підтримували проект упродовж усього часу його існування.

Олена Герасим'юк

Січень

1 січня 1934 року заарештований священник УАПЦ Володимир Хуторянський

Достатньо оголосити війну більшовикам, як на Україні миттю спалахне повстання. На колгоспників більшовикам не доводиться розраховувати, хоча вони популяризують усюди, що, мовляв, більшовики – друзі колгоспників і колгоспник – опора більшовиків. Це – ілюзія, ні більше, ні менше. Будь-який колгоспник встромить ніж у спину першому-ліпшому комуністу за першої можливості.

З агентурного повідомлення

Володимира Хуторянського заарештували за статтею 54-11 – «участь у контрреволюційній організації» – та, звинувативши у приналежності до «Спілки визволення України», нібито організованої Сергієм Єфремовим, засудили до п'яти років таборів. Покарання священник відбував у Дмитровлазі – таборі, створеному для будівництва каналу Москва – Волга імені Й. Сталіна.

Новини з волі Хуторянський отримував через завпошти, який приносив йому неперевірені вартою листи та передачі. Родичам священник надсилав «цілу плеяду розмов про тортури, муки, страждання в таборах».

За словами Володимира Хуторянського, понад половина в'язнів у таборі були українцями (за офіційними даними, кількість арештантів у 1934–1937 рр. у середньому коливалась від 88 до 180 тисяч осіб).

Станом на 1937 рік Володимира Хуторянського етаповано до Соловецького табору, про що свідчить виписана на його ім'я довідка. 9 жовтня 1937 року. Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області[2 – Особлива трійка НКВС – орган позасудового винесення вироків у СРСР. Трійки діяли у 1937–1938 рр. під час Великого терору. Вони формувались на

рівні області та складалися з начальника підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора. Часто фігурувала у документах просто як «трійка».] засудила Володимира Хуторянського до найвищої міри покарання. Священника розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох.

Джерела

Хуторянский Владимир Яковлевич // Открытый список: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/bmI9pM>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. – 2012. – 12 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/J1Lpzx>

Шаповал Юрій. Справа священника УАПЦ Володимира Хуторянського на тлі сталінського терору // Людина і світ. – 1998. – № 1. – С. 13–19. Режим доступу: <https://goo.gl/A9KhKT>

Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках: В 2 т. – 2-е вид., доопрац. і доп. – Київ: Сфера, 2003.

2 січня 1931 року засуджений письменник Клим Поліщук

Поїду і буду працювати; а як посадять, то напишу услонівську[3 – УСЛОН (рос.: Управление Соловецких лагерей особого назначения Наркомата внутренних дел СССР) – Управління Соловецьких таборів особливого призначення Наркомату внутрішніх справ СРСР.] поему.

Клим Поліщук про переїзд до радянської України

Клима Поліщука заарештували 4 листопада 1929 року, за деякими даними – через донос дружини Галини Орлівни (Мневської). Саме на її вмовляння у 1927 році родина переїхала з Галичини до радянської України. «Мусив піддатися, бо ж любив я тебе й любив Лесю, і не міг дозволити собі лишатися там самому... Не міг дозволити, хоч знав, які наслідки можуть бути, передчував і у видженнях своїх бачив їх», – писав він згодом у листі до дружини.

У січні 1931 року Клима Поліщука засудили до 10 років таборів, які він відбував на Соловецьких островах.

Про останні роки письменника згадував політв'язень Соловків, історик Семен Підгайний: «Клим Поліщук був зовсім хворий, з зруйнованим здоров'ям. Був дуже нервовий. Не міг терпіти, наприклад, голосної розмови, грюкання, будь-якого шуму. Говорив дуже поволі, довго й тягуче, часом гублячи нитку розмови. А найбільше любив, притулившись спиною до груби, сидіти й мовчати. Широ кажучи, своєю присутністю він ще збільшував страшну тугу, яка там панувала».

Клим Поліщук працював у таборі сторожем на складі. Під кінець строку захворів і лежав у госпіталі. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла вирок – засудити понад тисячу осіб до найвищої міри покарання. Хворого письменника разом з іншими вивезли з островів і вбили в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року.

Джерела

Качуровський Ігор. Клим Поліщук. З тих, хто повернувся, щоб померти // Радіо Свобода. – 2012. – 29 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/sHDJyn>

Коцарев Олег. Фатальна помилка Кліма Поліщука // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. – 2009. – 17 вересня. Режим доступу: <https://goo.gl/LdU1Le>

Поліщук Клим (1891–1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/eaNeut>

Підгайний Семен. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933–1941. – [Новий Ульм]: Прометей, 1947. – 93 с. Режим доступу: <https://goo.gl/SmuxxJ>

2 січня 1935 року заарештований письменник Борис Антоненко-Давидович

Після вбивства радянського партійного діяча Кірова, що сталося 1 грудня 1934 року, Радянським Союзом прокотилася чергова хвиля репресій. У грудні 1934 року було заарештовано та розстріляно ряд українських митців. Бориса Антоненка-Давидовича заарештували у Казахстані, де він працював, і етапували до Києва.

У вересні 1935 року військовий трибунал Київського військового округу звинуватив письменника у «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і засудив до 10 років таборів. У 1937 році до цього терміну додали ще 10 років.

«Мені довелося побувати тоді землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем суворого начальника», – згадував Антоненко-Давидович.

Про перебування письменника у таборах оповідав і його товариш Олександр Хахуля. За його словами, бригадир Бакум, «широкий в кістках та досить товстий запорожець, з традиційно опущеними вниз могутніми вусами», та оперуповноважений оперчекгрупи Джабаев «зустріли» Антоненка-Давидовича у Востоклазі непривітно – подвійні прізвища мали в'язні, які раніше тікали із зони: «Всіма очима дивись, дивись за ним! Це втікач! Король тайги! Для нього лісові стежки, як в'їджена дорога!»

Після звільнення з таборів Борис Антоненко-Давидович нелегально повернувся до України, однак у 1946 році був знову заарештований та згодом вивезений на вічне поселення до Красноярського краю. Але «вічність» була відмінена ХХ з'їздом КПРС: з 1956 року письменник жив і працював на батьківщині, а у 1957 році з його імені було знято тавро злочинця.

Борис Антоненко-Давидович знову став до літературної праці. Він планував написати книжку про табірний період свого життя. У спогадах Олександра Хахулі зафіксовано, що працівники КДБ, дізнавшись про намір письменника, у 1974 році провели в нього обшук, а один із них попередив: «Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але у нас є інші способи, рівнозначні арештові».

Згодом стало відомо, що інформаторами органів були люди з літературного середовища.

Джерела

Шаповал Юрій. Голодомор і репресії в Україні (1932-1934 роки): [Remarks] // UA Historical Encounters – Taking Measure of the Holodomor. NYC, November 5-6, 2013. Режим доступу: <https://goo.gl/g3yK9I>

Борис Антоненко-Давидович – творчість ціною втраченого життя: краєзнавчий бібліографічний нарис / Укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2014. Режим доступу: <https://goo.gl/lZ5DGj>

Хахуля Олександр. Б. Антоненко-Давидович у пазурях чекістів. – Мельбурн, 1987. Режим доступу: <https://goo.gl/UxubyX>

1. Антоненко-Давидович Борис (1899-1984): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/ElyAhv>

Від «Смерті» – в безсмертя: Б. Антоненко-Давидович та його доробок у ретроспекції часу: [Тематичний список літератури, упорядкований бібліографом Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара Т. Федько]. Режим доступу: <https://goo.gl/WNMeeI>

З січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні

З таким самим успіхом ви можете звинуватити мене у посяганні на честь Рози Люксембург.

Остап Вишня про причини свого арешту

Письменника-гумориста Павла Губенка, відомого під псевдонімом «Остап Вишня», звинувачували у підготовці замаху на Павла Постишева, [4 – Павло Постишев – радянський партійний діяч. Відомий як один із погромників українського національного відродження та згорання українізації, ініціатор знесення пам'яток церковної архітектури в Україні. У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору.] приналежності до «контрреволюційної організації» та «прагненні повалити радянську владу».

На першому ж допиті письменник «зізнався» оперуповноваженому Георгію Бордону, що здійснював контрреволюційну роботу на літературному фронті. За ці слова Трійка при колегії ОДПУ засудила Остапа Вишню до «найвищої міри соціального захисту» – розстрілу. На щастя, у березні вирок було змінено на 10 років виправно-трудових таборів, термін ув'язнення був визначений від дати арешту – 7 грудня 1933 року.

За чотири роки до Ухто-Печорського табору, де перебував Остап Вишня, дійшли чутки про арешт Павла Постишева. Довідавшись про це, письменник зіронізував: «Ми мали їх ліквідувати як ворогів держави чотири роки тому, бо за них сидимо. Нам повинні ордени дати за передбачливість».

До звільнення Остапа Вишні доклав зусиль режисер Олександр Довженко. Він переконав владу, що такого письменника потрібно звільнити, бо його слово

в умовах війни так само необхідне, як вогонь «катюш». У 1943 році Особлива нарада при Народному комісаріаті внутрішніх справ СРСР повторно розглянула справу й ухвалила звільнити Остапа Вишню. 8 жовтня його етапували з табору до Москви.

Про цей період Остап Вишня розповів російському сатирику Леонідові Ленчу: «Привезли мене, раба Божого, посадили до «чорного ворона» й запхали у Бутирку. Наступного дня знову саджають до «воронка» й знову кудись везуть. Виявилось, на Луб'янку. Сів! Сиджу... Час іде – місяць, другий, третій, четвертий... А тут розігралась у мене виразка шлунку... і потрапив я з Луб'янки до клініки лікувального харчування професора Певзнера...

Одного прекрасного дня приходять медсестра й каже: «Хворий, ідіть купатися, ми вас виписуємо». Пішов, викупався, сів до рідненького «чорного ворона» (він уже тут як тут). Приїхав, наглядач каже: «Ув'язнений, ідіть купатися!» – «Та я ж тільки...» – «Разговорчики! Марш!» Пішов, викупався, сів до камери. Раптом з'являється інший наглядач: «Ув'язнений Губенко, вас переводять до іншої тюрми, ідіть купатися!» – «Та я ж сьогодні вже двічі...» – «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався, сів до «воронка» і поїхав на Луб'янку. Прийняли мене на Луб'янці, оформили, як належить, і знову: «Тепер ідіть, Губенко, купатися!» – «Та я...» – «Разговорчики! Марш!» Пішов викупався вчетверте за цей день гігієни і здоров'я...»

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://bit.ly/1mxnPhP>

Абрамов Влад. Остап Вишня: «террорист», охотник и коллекционер // Сегодня. – 2009. – 11 ноября. Режим доступу: <https://bit.ly/1YyDc7>

Пришутов Едуард. Засуджений до розстрілу за... усмішки // Вечерние вести. – 2011. – 3 жовтня. Режим доступу: <https://bit.ly/22FfN7J>

Гайн Олександр. Табірне пекло Вишні // Міст. – 2011. – 10 листопада. Режим доступу: <https://bit.ly/1IKHsNS>

Лавріненко Юрій. Остап Вишня // Українське слово: В 4 т. – Т. 1. – К.: Рось, 1994. Режим доступу: <https://bit.ly/1mxrYTa>

4 січня 1935 року відбувся допит письменника Петра Ванченка

– Ви визнаєте, що під виглядом «гнідої кобили» хотіли показати широкому читачеві Україну, яку «експлуатують», з якої «знущаються» і яку, врешті-решт, «замучили»; кучер Самсон, в особі якого ви подаєте представника пролетаріату, знущається з України до смерті?

– Ні, не визнаю.

Із протоколу допиту Петра Ванченка від 4 січня 1935 року

Петра Ванченка було заарештовано у грудні 1934 року, під час так званого «кіровського набору». [5 – «Кіровський набір» – публіцистична назва репресій, розпочатих у СРСР Йосипом Сталіним після вбивства радянського

партійного діяча Сергія Кірова 1 грудня 1934 року.] В «Оповіданні про гніду кобилу», долученому до справи, оперуповноважений Георгій Бордон вичитав «злісний пасквіль на радянську владу».

Спочатку Петро Ванченко не визнавав своєї провини, проте 5 січня (за джерелами – після катувань) свідчення змінились:

«Останнім часом питання ставилось так, що у Полтаві здійснити вбивство неможливо. Залишались Київ або Харків. Казали, що можна вбити на виході з обкому чи ЦК. Ще зручніше – на вокзалі, бо у натовпі легше підкрастись. Для цього потрібно було вибрати час, коли точно буде відомо про приїзд чи від'їзд Постишева. Казали, що потрібна така людина, готова пожертвувати собою. Це може бути хтось із розкуркулених. Говорив з Майфетом. З Ковінькою говорив у загальних рисах про бажаність терористичного акту проти будь-якого із членів уряду як відповідь на репресії проти українців».

Згодом письменника етапували до спецкорпусу в'язниці НКВС у Києві.[6 – Нинішня адреса – місто Київ, вулиця Липська, 16. Наразі тут розміщуються: Український фонд культури, Український інститут національної пам'яті, Організація ветеранів України, інші громадські організації.] Йому інкримінували членство в «терористичній організації, яка планувала вчинити ряд терористичних акцій над вождями партії та уряду». Пізніше на допитах Ванченко стверджував: «Переконань терористичних у мене не було. Я не вірив у можливість здійснення акту».

На закритому судовому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР Петро Ванченко за «участь у контрреволюційній підпільній боротьбистській організації, що мала за мету повалення Радянської влади на Україні, відрив її від Радянського Союзу і створення незалежної української буржуазної держави» був засуджений до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Відбував покарання у Соловецькому таборі, потім, за деякими даними, був переведений до Пермського виправно-трудового табору, де загинув 10 березня 1937 року.

Реабілітований у 1956 році.

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/fo0WS8>

Уривки з оповідання Петра Ванченка «Оповідання про гніду кобилу, що мріяла про соціалізм» // Архів революційної культури України. Режим доступу: <https://goo.gl/oOgvOu>

Нагорний Сергій. Часом не вистачало шпал. Замість них клали й прибивали тіла замерзлих зеків // Gazeta.ua. – 2016. – 19 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/2fbYbq>

6 січня 1937 року відбувся одноденний всесоюзний перепис населення, матеріали якого за кілька днів були вилучені та засекречені

У 1934 році відділи рагсів перейшли під контроль НКВС, про що було оголошено в постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б): «Органи обліку часто

використовувалися класовими ворогами (попи, куркулі, колишні білі), які пробирались в ці організації і проводили там контрреволюційну, шкідницьку роботу: реєстрація по кілька разів смерті одних і тих же осіб, недооблік народжень тощо». Сучасні дослідники переконані, що влада, звинувачуючи працівників рагсів у недбалості, намагалась приховати сліди Голодомору.

Щоб припинити поширення чуток про страшний голод 1932-1933 рр., Сталін зробив дві заяви: у січні 1934 року він з притиском наголосив на зростанні чисельності населення країни, а у грудні 1935 року виголосив легендарну фразу – «жить стало лучше, жить стало веселей» та озвучив приблизну, на його думку, кількість населення Радянського Союзу – 171 млн осіб.

Історики вважають, що керівники СРСР могли точно не знати, наскільки змінилась демографічна картина в країні після масового голоду. Провідні радянські демографи не орієнтувались у ситуації, бо для них могли бути закриті зведені дані органів держбезпеки. Експерти розцінюють заборону абортів 1936 року як спробу покращити показники напередодні перепису.

1 січня 1937 року ЦК ВКП(б) та Раднарком СРСР звернулися до народу з проханням серйозно поставитись до перепису, який «мовою цифр має засвідчити перемогу соціалізму». Майже мільйон мобілізованих і навчених добровольців зробили у переддень перепису обхід населення. Результати мали бути надіслані в центр 10 січня, а остаточні дані оголошені – 16-го.

Та 10 січня на ім'я одного з керівників перепису було надіслано записку: «Результати перепису по УРСР, судячи з попередніх даних, роблять цей матеріал абсолютно секретним». Зафіксована станом на 1937 рік загальна чисельність населення УРСР засвідчила не «перемогу соціалізму», а тотальну катастрофу та наслідки геноциду. Офіційні джерела різко перестали говорити про перепис, ніби його й не було.

Лише у квітні 1989 року був оприлюднений офіційний лист начальника перепису статистика Івана Кравалю до Сталіна і Молотова. У ньому було названо кількість населення СРСР – 162 млн осіб, серед яких майже 2 млн службовців РСЧА, внутрішніх військ та прикордонної охорони НКВС, а також майже 2,5 млн осіб спецконтингенту НКВС (тюрми і концтабори) і Наркомату освіти.

Звинувачення рагсів у недбалості абсурдне: для фальсифікації такого масштабу вони мали не реєструвати народжених узагалі, а кожну смерть фіксувати кілька разів. Компартійні діячі шукали причини низьких показників у відпливах за межі республіки, зміні кордонів, намагались виправляти цифри вручну тощо. Ставилось питання про дозвіл на публікацію «виправлених» даних перепису 1937 року. Але Сталін не погодився. Статистичні органи були зобов'язані провести новий перепис у 1939 році.

Джерела

Кульчицький Станіслав. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2007. Режим доступу: <https://goo.gl/XAGy8Z>

Лившиц Феликс. Перепись с особым местом в истории // Демографические процессы в СССР. – М.: Наука, 1990. Режим доступу: <https://goo.gl/rdVpuY>

Андреев Евгений, Дарский Леонид, Харькова Татьяна. Население Советского Союза. 1922-1991. – М.: Наука, 1993. Режим доступу: <https://goo.gl/8Qs444>

Дудник Ігор. Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2011. – 5 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/Z85PlT>

6 січня 1948 року загін НКВС у селі Мальчиці Яворівського району Львівської області розстріляв різдвяний вертеп

Різдвяної ночі 13 мальчицьких юнаків вітали односельчан зі святом. В одному з будинків їх попередили: до села прибув загін НКВС на чолі з лейтенантом Плотниковим, нібито для забезпечення порядку. Але колядники, серед яких були колишні червоноармійці, учасники бойових дій, лише посміялись: «Ми на рідній землі, яку захищали, чого боятись?»

За кілька хвилин вертеп потрапив у засідку. Очевидець тих страшних подій Михайло Микитин згадував: «Обійшовши кілька сільських хат, біля садиби пана Янівського потрапили під град куль енкаведистів, що зробили на нас засідку. У цей Святий вечір з тринадцяти колядників живими залишилися двоє. Пізніше у своєму кожусі «Гуцула» я нарахував одинадцять кулевих отворів. Не загинув від німецької кулі, а отримав російську. На тілі вертепного «Ангела» нарахували шістнадцять куль».

Був убитий також Йосип Козак, який вийшов виглядати вертеп. Коли постріли стихли, уцілілі хлопці кинулись до найближчого будинку. Але щойно вони зачинили двері – окупанти знову відкрили вогонь. Кулі пробили дерев'яні двері і смертельно поранили Івана Колобича. За мить до хати увійшов лейтенант Плотников.

«Зневажливо відсунув чоботом тіло Колобича, з презирством оглянув нас, вивалених у грязюці й переляканих, криво посміхнувся. Видно, йому сподобалася кривава «робота». Аж тут у хату ввірвався працівник сілради Микола Коваль. Міцно схопив енкаведиста за груди, затермосив: «Що ж ти накоїв, Плотников?! За що брата вбив?!» Плотников різко скомандував: «Тихо, тихо будь!» – і повернув до нього автомат», – розповідає Михайло Микитин.

Люди, які чули постріли, одразу зрозуміли, що сталося. Село заголосило.

Священик, який відспівував молодих хлопців, не згадав у промові про обставини їхньої смерті. У селі свідчать, що про трагедію довго ніхто не згадував.

Нині у Мальчицях відбуваються фестивалі вертепів, на місцевому цвинтарі встановлено пам'ятний знак.

Джерела

Карпій Володимир. Різдвяного вечора шістдесят років тому п'яні енкаведисти по-звірячому розправилися з колядниками у селі Мальчиці Яворівського району Львівщини // Сільські вісті. – 2008. – 10 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/USDLMw>

Гижий Володимир. У Західній Україні в 1940 – 1950-х роках був звичайний російський тероризм // День. – 2015. – 5 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/hG4LNr>

«Ніч перед Різдвом». Фільм, знятий у 2008 р. за історичними мотивами. У зйомках брали участь члени гуртка військово-історичної реконструкції пошукового товариства «Пам'ять».

8 січня 1934 року заарештований організатор і керівник Єдиної гідрометеорологічної служби СРСР Олексій Вангенгейм

Подружжя Вангенгеймів – Олексій Феодосійович і Варвара Іванівна – планували провести вечір зимового дня в театрі. Вони придбали квитки і домовились зустрітися перед входом. Варвара Іванівна прийшла заздалегідь, проте так і не дочекалася чоловіка – вдень його заарештували.

Вченого-метеоролога звинувачували у передаванні стратегічно важливої інформації іноземним спецслужбам. Ні відмова свідчити проти себе, ні аргументи і докази не впливали на слідчих. Листи до Сталіна, який за рік до арешту публічно вітав контрольований Вангенгеймом успішний запуск першого стратостата «СРСР», залишались без відповіді.

Олексій Вангенгейм відбував 10 років ув'язнення у Соловецькому таборі. Відірваний від улюбленої справи, в обмежених і важких умовах таборового життя, він читав ув'язненим наукові лекції, займався розвитком музею в соловецькому кремлі.

Серед послань вченого з табору збереглися зворушливі листи до доньки – неймовірні «Методичні посібники» для розвитку та навчання дитини: своєрідні уроки математики та природознавства, створені на основі зібраного на островах гербарію, акварельні замальовки полярного снігу, рослин і тварин, загадки та художні твори.

За кілька років вчений домігся відповіді на запитання, за якими статтями його було засуджено. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла йому новий вирок – найвищу міру покарання.

Олексія Вангенгейма розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох. У 1957 році родина отримала від держави фальшиве свідоцтво про смерть науковця від перитоніту 17 серпня 1942 року.

Джерела

Потапов В., Вангенгейм Э. Алексей Феодосьевич Вангенгейм: возвращение имени. – М.: Таблицы Менделеева, 2005. Режим доступу: <https://goo.gl/afUj3E>

Вангенгейм Алексей Федосьевич // Виртуальный музей ГУЛАГа. Фонды. Режим доступу: <https://goo.gl/xspkyv>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. – 2012. – 12 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/J1Lpzx>

Вангенгейм Алексей Феодосьевич (1881–1937) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/eAIEse>

8 січня 1938 року страчений экс-міністр закордонних справ УНР мовознавець Микола Любинський

Мовчати примушує мене не страх перед відповідальністю. Справа не в страху. Страх скоріше примусив би говорити. Також тут і не впертість, бо впертість має свої межі й на стільки б її не вистачило. Коли й важить тут яке чуття, то виключно чуття обов'язку перед державою і суспільством. Обов'язок цей велить мені в цьому разі говорити тільки правду. І цю правду я вже сказав...

З матеріалів допиту Миколи Любинського

Миколу Любинського заарештували у 1930 році за участь у міфічній «контрреволюційній організації «УНЦ» (Український національний центр), куди його нібито завербував історик Михайло Грушевський. Зі спогадів доньки: «Приїхали вночі, вчинили обшук. Мати носила передачі до Лук'янівської в'язниці. Згодом усе це припинилося: напевно, батька відправили з етапом, але куди – не сказали». Арешт проводив уповноважений ДПУ УСРР Михайло Пашницький.

Перші два тижні экс-міністр відбув у бупрі (будинку примусових робіт), а 23 жовтня написав слідчому Андрееву прохання «...швидче викликати мене на допит, бо вдома мене чекає робота, а також родина залишилася абсолютно без грошей».

У додаткових свідченнях від 2 лютого 1931 року (справу вже вів інший слідчий – Погребинський) арештант наголошував: «...ні до якої таємної, нелегальної, конспіративної і контрреволюційної організації я не належав, всякі зв'язки з УПСР [7 – УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів.] (організаційні і ідеологічні) я остаточно пірвав ще 1923 р. і назад до УПСР не повертався... злочинів не вчинив і винним себе визнати не можу». А за 10 днів у матеріалах справи з'явилася заява, явно надрукована чекістами: «Заявляю перед лицем трудящих і каюся, що я належав до контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення Радвлади на Україні шляхом повстання з допомогою інтервенції. Подробиці діяльності цієї організації й моєї в ній участі я докладно оповім в окремій заяві. 11 лютого 1931 р. М. Любинський».

На допитах Любинський тримався мужньо, про що свідчить лист до слідчого Соломона Брука: «Ви радите, енергійно радите, написати докладне зізнання й щире каяття. Мотивуєте тим, що такого поводження від злочинця вимагає політичний момент, що від цього мені легше буде, вказуєте на приклад інших в'язнів, що вже розкалися. Нарешті кажете, що моя упертість викликає обурення проти мене, і що наслідком того я зазнаю різних мук, і, що найголовніше, все одно потім напишете, що ви радите...»

Любинський писав: «...ніколи не примусить мене також брехати й безпідставно й брехливо брати на себе вину, робити з себе контрреволюціонера, коли я насправді таким не був... Краще зазнати найлютішої кари, аніж прийняти на себе такий тяжкий наклеп». Харківські чекісти Семен Долинський і Генріх Люшков надіслали до Києва витяги з показань інших арештованих у справі «УНЦ», зокрема про «третю нараду членів ЦК УПСР у квартирі Голубовича», і радили колегам використати ці матеріали «в цілях раскачки арештованного Любинського». Але той не здався і не зламався.

20 вересня 1931 року в'язень камери № 28 спецкорпусу бупру в Харкові подав заяву керівникові слідчого відділу відомства Семенові Долинському: «Протягом несподівано довгого десятимісячного слідства слідчі ДПУ

страхали мене різними тортурами, арештом родини, пророкували найтяжчі кари, не виключаючи навіть розстрілу. До цих заяв можна було ставитися як до дуже впливових методів допиту, що не обов'язково мають здійснитися. Але цими днями, розмовляючи зі мною, Ви також сказали, що мене чекає десятилітня ізоляція від суспільства. Ваші слова я повинен брати серйозно й, не погоджуючись з Вашим висновком, дозволяю собі, поки ще не пізно, проти такого проекту енергійно заперечити й запротестувати... Взагалі в процесі слідства я свідомо мало, а може, й недостатньо підкреслював додатні сторони мого життєпису... За радянської влади – десять років роботи в Академії, [8 – Мається на увазі Всеукраїнська академія наук. Мається на увазі Всеукраїнська академія наук.] п'ять років роботи в КВЗІ, [9 – Йдеться про Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут.] три роки в Робітничому університеті, активна участь у переведенні українізації, в профроботі, в житловій кооперації, в радянській пресі... Невже ж все це нічого не важить? Невже ж все це треба завершити десятима роками суворой ізоляції??! За що?! Кажуть, що на мене є викази інших. Припустімо, що й так. Напевне, цих виказів небагато. Дуже може бути, що автори деяких виказів вже позрікалися своїх слів. Напевне, ці викази одне одному суперечать, бо ж не можуть усі однаково брехати... Цих виказів я не читав і не бачив і з авторами очних ставок не мав... Справді, це дуже принадна думка – рятувати себе тим, що брехати на інших. Мабуть, так і міркували ті, що на мене вказували. Я таким шляхом не міг піти й не пішов. Чому? Не знаю. Може, це альтруїзм, може, ідеалізм, може, звичка говорити тільки правду... Це ніяка заслуга й тим більше не геройство. Але це й не злочин... Карати мене – це карати ту інтелігенцію, яка щиро пішла на радянську роботу, повірила, що між пролетаріатом і інтелігенцією нема ворожнечі, повірила, що давні помилки забуто і прощено... Ні! Мене не треба й не можна карати. Це буде помилка... Один зі слідчих сказав, що якби я був інженер, то, може, мене й випустили б, але оскільки я тільки лінгвіст, то без мене революція не постраждає. Це дуже невлучний дотеп! Міркуючи так, можна б поодиноці половину населення винищити... Я думаю, що мовознавці-лінгвісти дуже потрібні й будуть потрібні навіть тоді, коли зайва буде міліція й червона армія...»

Обвинувальний висновок у справі Миколи Любинського склав уповноважений Секретно-політичного відділу (СПВ) ДПУ УСРР Георгій Бордон. Затвердив документ помічник начальника цього відділу Борис Козельський. В обвинувальному висновку харківські чекісти записали: «В марте 1931 года ГПУ УССР была ликвидирована украинская контрреволюционная организация «УНЦ», ставившая своей целью – свержение Соввласти на Украине. Материалами следствия установлено, что активную руководящую роль в организации играл Любинский Николай Михайлович».

Любинський відбував термін покарання у Карелії. Дружина і доньки тільки у 1933-му дізналися, що Любинський живий і перебуває в Медвеж'єгорську.

З архівів: «Любинский Николай... проживал в с. Повенец Карельской АССР, работал архивариусом Управления Беломорканала. Арестован 12 ноября 1937 г. Особой тройкой УНКВД Ленинградской области 15 декабря 1937 г. приговорен к высшей мере наказания. Расстрелян в Карельской АССР (Сандармох) 8 января 1938 г.».

Архівно-слідча справа М. Любинського перебуває у Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Джерела

Веденеев Дмитро. Політичні репресії 1920 – 1980-х та проблеми формування національної пам'яті // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 26 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/78yF71>

Шевченко Сергій. Архіпелаг особливого призначення. – К.: Фенікс, 2006.
Режим доступу: <https://goo.gl/JVLHUK>

Шевченко Сергій. Микола Любинський і логіка червоного терору. Невідомі сторінки українського Розстріляного відродження // Дзеркало тижня. – 2008. – 18 квітня. Режим доступу: <https://goo.gl/p0Zuaw>

11 січня 1935 року відбувся допит письменника Валер'яна Підмогильного

Ну, вообще-то, если откровенно, то надо было бы всю Украину уничтожить. Но поскольку это невозможно, то вас, украинских интеллигентов, мы точно уничтожим.

Слова слідчого НКВС, що вів справу Валер'яна Підмогильного (зі спогадів репресованого Григорія Майфета)

«Я нічого не буду підписувати до того моменту, поки ви мені не дасте купку паперу, олівець чи ручку, щоб я дописав оцей роман. Бо цей роман мене мучить. Я вважаю, що там я можу сказати те, чого ще ніхто не говорив у літературі», – за словами Григорія Майфета, таку умову Підмогильний висунув слідчим. І слідчий дозволив писати. Йшлося про «Повість без назви».

8 грудня 1934 року Валер'яна Підмогильного було заарештовано за звинуваченням в «участі у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії».

На всіх допитах Підмогильний відповідав слідчим: «Винним себе не визнаю». Коли допити стали жорстокішими, зробив офіційну заяву: «Беручи до уваги, що за Вашою заявою матеріал у моїй справі достатній для віддання мене до суду..., я даю таке сумарне зізнання.

Ніколи ні до якої терористичної організації я не належав і не належу.

Ніколи ніякої терористичної діяльності я не проводив.

Про існування подібних організацій, про їхню діяльність або діяльність осіб, зв'язаних з ними, я ніколи нічого не знав, інакше як з виступів представників Радвлади й партії в пресі й на прилюдних зборах.

Тому всякі зізнання інших осіб та обвинувачення мене в приналежності до терористичної організації і в терористичній діяльності я рішуче відкидаю як брехливі й наклепницькі».

11 січня 1935 року в протоколі з'явилось «зізнання» Підмогильного про те, що він нібито належав до «групи письменників-націоналістів з терористичними настроями у ставленні до вождів партії». Начебто так звана «група» складалась із 17 осіб, серед яких Микола Куліш, Григорій Епик, Олесь Ковінька, Євген Плужник. У провину Підмогильному ставилось і його твердження про те, що «політика колективізації привела українське село до голоду». На допиті 19 січня 1935 року прокуророві Українського військового округу Підмогильний сказав: «Я не належав до організації. Я вважав, що постанови партії по національному питанню в життя не проводяться... Для мене представниками партії в літературі були Хвильовий, Яловий, Шумський».

Без свідків і адвокатів виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР 27-28 березня 1935 року засудила Валер'яна Підмогильного та інших заарештованих у цій справі на 10 років з конфіскацією особистого майна. Невдовзі Підмогильний був доправлений до Соловецького табору особливого призначення.

У листах з табору Підмогильний неодноразово згадував про те, що працював над романом «Осінь 1929», у якому йшлося про початок колективізації в Україні. Збереглося 25 листів до дружини, у яких письменник розповідає про свої переклади, розпочаті повісті, оповідання.

9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області винесла новий вирок – розстріл, який був виконаний 3 листопада. Разом із Валер'яном Підмогильним в урочищі Сандармох у Карелії впродовж 27 жовтня – 3 листопада було вбито понад тисячу в'язнів, серед яких Микола Зеров, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Лесь Курбас, Микола Куліш, Мирослав Ірчан, Юліан Шпол та інші.

Джерела

Вдовиченко Галина. Проект «Воскресіння Розстріляного Відродження». Валер'ян Підмогильний. «Цей роман мене мучить...» // Сьогодні. – 2015. – 12 мая. Режим доступу: <https://goo.gl/71TNjL>

Підмогильний Валер'ян (1901–1937): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/ip300n>

Розстріляний. Відродження. Фільм про Валер'яна Підмогильного.

Частина 1. Режим доступу: <https://goo.gl/lh9vd7>

Частина 2. Режим доступу: <https://goo.gl/BS8GaJ>

12 січня 1972 року Україною прокотилася хвиля арештів української інтелігенції: КДБ УРСР здійснював масштабну операцію «БЛОК»

Того дня були заарештовані: у Києві – поет Василь Стус, літературний критик Іван Світличний, філософ Євген Сверстюк, математик і публіцист Леонід Плющ, багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук, лікар Микола Плахотнюк, інженер-економіст Зиновій Антонюк, мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко, поет-шістдесятник Іван Коваленко; у Львові – публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл, журналіст Михайло Осадчий, релігійний діяч Іван Гель, мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура, поетеса Ірина Стасів-Калинець та інші.

З перших днів січня 1972 року КДБ УРСР розпочав масовий погром опозиційної інтелігенції. Вироки заарештованим виносились набагато суворіші, ніж у середині 1960-х років.

Унаслідок оперативно-розшукових заходів у поле зору КДБ потрапили учасники різдвяної коляди. Ініціатором вертепу у Львові стала учасниця правозахисного руху лікарка Олена Антонів, колишня дружина В'ячеслава Чорновола. Загалом у вертепі взяло участь близько 45 осіб: подружжя Калинців, художниця Стефанія Шабатура, психолог Михайло Горинь та його дружина педагог Ольга Горинь, педагог і літературний критик Володимир

Іванишин, Марія Антонів, Марія Ковальська, Ярослав Мацелюх, учителька Любомира Попадюк, художник Богдан Сорока із дружиною Любою, Роман та Леся Лещухи, Марія Гель, Мар'ян Гатала, Ярослав Лемик, Степан Бедріло, Любомир Криса, Раїса Мороз, Микола Білоус, Василь Стус та інші.

Приводом для арештів стало затримання громадянина Бельгії, студента Ярослава Добоша: він намагався вивезти за кордон фотокопії «Словника рим української мови» Святослава Караванського, тодішнього політв'язня, фотокопії «Українського вісника» та самвидав. Добоша звинуватили «у проведенні підривної антирадянської діяльності». Після належної «обробки» він дав свідчення, що у Львові та Києві «обмінювався інформацією» з кількома шістдесятниками. Примітивна авантюра зі «шпигунськими» пристрастями закінчилася прес-конференцією Добоша 2 червня 1972 року. Ретельно опрацьований звіт про неї республіканське телебачення показало 5 червня. Того самого дня газета «Радянська Україна» опублікувала старанно зредагований текст під назвою «Українські буржуазні націоналісти – найманці імперіалістичних розвідок: прес-конференція в Києві». Після цього Добоша «видворили» із СРСР.

Суспільна атмосфера 1972–1973 рр. була гнітючою. Поодинокі спроби протестувати проти арештів присікалися якнайжорстокіше. Так, перекладач Микола Лукаш запропонував ув'язнити себе замість Івана Дзюби. Йому пригрозили «психіатричкою» і перестали публікувати його переклади.

Філософ Василь Лісовий 5 липня 1972 року подав до ЦК КПУ «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України», який закінчувався так: «Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до цієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» – це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури. Така «справа» дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи – ось чому прошу мене також заарештувати і судити».

Згодом Ярослав Добош «розкався»: «Мене попросили зробити заяву такого змісту... Виконуючи завдання ОУН, я 27 грудня 1971 р. виїхав у Радянський Союз. В обумовлених місцях я зустрівся з І. Світличним, З. Франко і Л. Селезненком і при сприянні Селезненка зустрівся з А. Коцуровою. Усіх цих осіб я проінформував про антирадянську діяльність українських організацій на Заході і про те, що українські націоналісти у своїй діяльності співпрацюють з сіоністами, а від них я отримав політичну інформацію, яка була мені потрібна, і документи. 3 січня я приїхав у Львів. 4 січня я зустрівся з С. Гулик. Під час цієї зустрічі я... отримав від неї потрібну нам політичну та іншу інформацію і передав їй для підтримки 30 рублів. Виконавши повністю завдання... На прикордонній станції Чоп мене заарештували за скоєний мною злочин. Я визнав, що скоїв тяжкий злочин проти радянської держави. Під час слідства я розповів про свою ворожу діяльність на Україні... Запевняю радянський уряд, що ніколи в житті я більше не буду займатись антирадянською діяльністю, і якщо мені дадуть можливість повернутись у Бельгію, то я ніколи не вчинятиму жодних дій проти Радянського Союзу».

Усіх, хто не давав показів проти заарештованих і виявляв найменші ознаки співчуття до них, карали. Чи не найвідоміша «чистка» академічних інститутів: у цей час звільнені з АН УРСР Михайло Брайчевський, Олена Апанович, Олена Компан, Василь Скрипка, Микола Роженко, Світлана Кириченко, Ярослав Дзира, Сергій Кудря тощо. Інших викидали з черг на квартири, їх або їхніх дітей не допускали до вищої освіти або

відраховували з інститутів, закривали будь-які можливості службового зростання і творчого оприлюднення (друк, виставки тощо).

Хто хотів вижити – мусив принизливо каятися, писати криводушні пасквілі на своїх недавніх друзів або закордонних «українських буржуазних націоналістів – найманців іноземних розвідок». Хтось писав «оди», спивався, накладав на себе руки, найстійкіші надовго йшли у «внутрішню еміграцію».

За даними правозахисниці, історика Людмили Алексеевої, у 1972–1974 рр. за участь в українському національно-демократичному русі було заарештовано понад 122 особи. За даними Харківської правозахисної групи, у 1972–1974 рр. в Україні заарештували 193 особи, у тому числі за антирадянську пропаганду – 100 осіб, за релігійні переконання – 27 осіб.

Джерела

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 12 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/fCPY7C>

Гриців Марія. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2011. – 12 січня. Режим доступу: <https://bit.ly/1TQRbTE>

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Операція «БЛОК» // День: Україна Incognita. – 2015. – 12 січня. Режим доступу: <https://bit.ly/1Ryk8pQ>

Захаров Борис. Сорок років від дня «Генерального погрому» // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2012. – 10 січня. Режим доступу: <https://bit.ly/1OM8gOw>

Український самвидав. – 2007. – № 1 (20), березень. Режим доступу: <https://bit.ly/1N3JGmw>

Овсієнко Василь. Особистість проти Системи. До 40-річчя арештів 1972 року // Україна молода. – 2012. – 12 січня. Режим доступу: <https://bit.ly/1WltVnk>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – Київ: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований поет Василь Стус

Суд – це пластична операція наді мною. Задумано знищити мене – в цій гідкій, накиненій мені подобі, яка сповнена трупних запахів, яка для мене просто нестерпна.

Але для чого? За що?

Це незбагненно.

Це моторошно.

Це страшно.

Василь Стус (із заяви першому секретарю ЦК КПУ Володимиру Щербицькому від 12 вересня 1972 р.)

Обшук у квартирі Василя Стуса тривав увесь день. Увечері в перевернуте догори дном помешкання повернулись дружина і син. Малий Дмитрик, злякавшись незнайомих чоловіків у формі, сховався за кріслом і стріляв по них з іграшкового лука. «Ану слідіте за ребьонкам!» – крикнув один з кадебістів.

Уранці наступного дня Василя Стуса заарештували і доправили до внутрішньої тюрми КДБ (нині – будівля Служби безпеки України за адресою: вулиця Володимирська, 33). Слідчий Логінов постановив порушити проти поета кримінальну справу за статтею 187 Карного кодексу УРСР – «поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». Прокурор УРСР Глух підтвердив, що Логіновим «по справі зібрані достатні докази про те, що СТус на протязі 1968–1971 років виготовляв та розповсюджував документи та вірші, що зводять наклепи на радянський державний та суспільний лад».

Після принизливих обшуків Стуса повели у камеру: кам'яні стіни, маленьке віконечко під стелею, паркет, у кутку – п'ятилітрова каструля, нари і тумбочки.

Слідчий Логінов розпитував про збірки віршів, статті, зокрема «Феномен доби», листи на захист ув'язнених та інше. Після допиту Василь Стус поставив умову – повернути йому вилучений томик Гете, інакше він відмовляється говорити зі слідчим.

Джерела

Стус Дмитро. Василь Стус: життя як творчість. – К.: Факт, 2004. – 368с. Режим доступу: <https://1576.ua/books/1951>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований літературний критик Іван Світличний

Одного разу Іван запитав кагебівського начальника на своєму допиті, як кажуть, просто з моста, чому в їхній установі працює так багато дурнів, – і той так само відверто відповів: «А, думаєте, багато розумних піде на таку роботу?»

Зі спогадів Надії Світличної

До квартири Івана Світличного постукали вранці. Семеро – «шмональники» та поняті – почали обшук: переглядали кожен папірець, книжку, зошит. Дружина Леоніда згадувала, що вилучили багато книжок, машинописів, магнітофонних стрічок з унікальними записами Василя Симоненка, Василя Стуса, Бориса Мамайсура та інших (Світличний кілька років збирав аудіоархів українських поетів-шістдесятників).

Обшук тривав майже добу – без перерви. «Хотілося кричати криком, вити пораним звіром, – я ж мусила тримати себе в руках...» – писала Леоніда у книжці «Доброокий. Спогади про Івана Світличного».

27 – 29 січня 1973 року відбувся закритий судовий процес, де було винесено вирок: 12 років позбавлення волі (7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання) за «антирадянську агітацію і пропаганду, виготовлення та поширення самвидаву. На судові засідання ні дружину, ні матір Івана Світличного не допустили.

Іван Світличний відбував покарання у таборах Пермської області, у селищах Всесвятське й Кучино (ВС-389/35, 36). Попри інвалідність і невтішний стан здоров'я (хвороба нирок, рецидиви туберкульозу, постійний головний біль та носові кровотечі) намагався працювати разом з усіма. Майже весь останній табірний рік Світличний провів у лікарні.

Він мав незаперечний моральний авторитет серед політв'язнів – його називали табірною совістю. Василь Стус писав про Світличного: «1974 р. Світличного на 56-й день голодовки (він важив тоді 46 кг) відправили етапом на виховну «профілактику» до Києва і, не досягши бажаного результату, повернули назад до табору».

Місцем заслання для Івана Світличного було призначено селище Усть-Кан Горно-Алтайської області. Він працював нічним сторожем, палітурником у бібліотеці. Від червня 1979 року до кінця заслання разом зі Світличним була його дружина Леоніда. Згодом їм дозволили перебратися в селище Майма.

20 серпня 1981 року у Світличного стався інсульт. Він пережив клінічну смерть, складну нейрохірургічну операцію в непристосованих умовах, післяопераційні ускладнення, підозру на рак хребта, гіпсове ліжко, частковий параліч. Вжив тільки завдяки самовідданому доглядові дружини. Термін відбув повністю.

Джерела

Світличний Іван (1929–1992): [Біографія, твори, критика] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/3K0сру>

Доброокий. Спогади про Івана Світличного / Упорядники Леоніда і Надія Світличні. – К.: Час, 1998. Режим доступу: <https://goo.gl/fTggK4>

Дисиденти. Документальний фільм. Автор сценарію Ігор Малишевський, режисери Олександр Фролов, Ігор Шкурін. Студія «Контакт» на замовлення ТРК «Студія 1+1». 2006. Режим доступу: <https://goo.gl/NKOLsv>

Швець Леонід. Семен Глузман: «Чим менше в країні героїв і фанатиків, тим краще живуть люди» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2010. – 12 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/3NuANO>

Кіндрась Катерина. Дві історії кохання // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2008. – 13 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/y9HRWw>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований письменник, багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук

...прошу Президію Верховної Ради СРСР звільнити мене від громадянства СРСР. Мені легше буде помирати... в тяжкій неволі за межами України, не будучи громадянином СРСР.

Із табірної заяви Данила Шумука

Під час обшуку в помешканні оперативники вилучили спогади Данила Шумука про десятки років перебування у таборах. Дисидента звично обвинуватили в «антирадянській агітації та пропаганді».

5 – 7 липня 1972 року Київський облсуд засудив Шумука до 10 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Покарання він відбував у Мордовії, у таборі Сосновка. Оголошений «небезпечним рецидивістом», украй виснажений, Шумук написав офіційного листа з проханням позбавити його громадянства СРСР. Заяву надсилав також у 1973 та 1974 роках.

Попри контроль і терор у таборах Шумук брав участь у численних акціях протестів, голодівках, кілька разів потрапляв до лікарень у непритомному стані. Наприкінці 1980-х років група в'язнів (Є. Кузнецов, О. Мурженко, М. Осадчий та В. Романюк) звернулись до парламенту Канади з проханням допомогти звільнити та виїхати з країни Данилові Шумуку.

Донька дисидента Віра Калач-Шумук так згадувала день звільнення батька: «Із Каратобе він виїхав до Уральська, звідти літаком до Москви. Просто на летовище під'їхала машина посла Канади в СРСР, і високі дипломатичні чини прослідкували, щоб колишній в'язень без проблем сів на рейс до Канади. Казали, що жодного дисидента ще так не проводжали, як Данила Шумука».

У 1987 році президент США Рональд Рейган у Білому домі приймав найвизначніших дисидентів світу з нагоди річниці Декларації прав людини. Україну представляв Данило Шумук: «Було б добре, якби Декларація про права людини стала законом. Тоді б і не було таких, як я...»

Джерела

ЖИВИЙ ГОЛОС: Данило Шумук про Норильське повстання 1953 року // З архіву Богдана Нагайла. Режим доступу: <https://goo.gl/ROJxTt>

Стех Ярослав. Майже половина життя – в ув'язненні // Наше слово. – 2014. – 30 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/mxXEIw>

Шумук Данило. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981). – Детройт, 1983. Режим доступу: <https://goo.gl/rRftSK>

Шумук Данило Лаврентьевич (1914–2004) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/Po8qId>

Шумук Данило. За східнім обрієм. – Париж, Балтимор: Смолоскип, 1974. Режим доступу: <https://goo.gl/kRhGTn>

Зінкевич Осип. Про спогади Данила Шумука і «всезнаюче» КДБ // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2011. – 18 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/jP2zKI>

Шумук Данило. Я також знав Василя Стуса // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії /

Упоряд. Орач (Комар) О.Ю. – К.: Укр. письменник, 1993. Режим доступу: <https://goo.gl/ilRpxn>

Бобир Антін. Тюремний «хрест». Український дисидент Данило Шумук майже 43 роки просидів у польських, німецьких та радянських таборах і 15 років прожив у вимушеній еміграції // Україна молода. – 2010. – 3 серпня. Режим доступу: <https://goo.gl/EXRJKM>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований лікар Микола Плахотнюк

Лікаря Миколу Плахотнюка було заарештовано під час другої хвилі репресій проти української інтелігенції. Експертиза Інституту ім. Сербського в Москві поставила йому традиційний діагноз: «шизофренія з манією переслідування», внаслідок чого Плахотнюка було вчергове засуджено до примусового перебування у психлікарні. Початком «хвороби» слідство вважало відмову Плахотнюка свідчити на закритому суді над студентом Гевричем у березні 1966 року.

22 травня 1967 року біля пам'ятника Шевченку міліція заарештувала кількох учасників мирного мітингу. Люди оточили міліціонерів, скандували «Ганьба!», проте ті від'їхали, забравши затриманих. Плахотнюк, який брав участь у мітингу, запропонував піти до ЦК і вимагати звільнення заарештованих. Близько 300 осіб вирушили до адмінбудівлі на вулицю Орджонікідзе (нині – вул. Банкова). Люди йшли щільною колоною – не співали, не кричали, щоб не дати приводу для звинувачень у порушенні громадського порядку. Дорогою їх обливали водою пожежні машини. О пів на другу ночі прибув міністр охорони громадського порядку Головченко і запропонував демонстрантам викласти свої претензії.

Оксана Мешко виклала вимогу звільнення заарештованих. Міністр пообіцяв, що до ранку їх відпустять, просив уранці прислати до ЦК делегацію демонстрантів, а зараз розійтися. Більшість послухалась, а приблизно 40 осіб залишилися чекати. О третій ночі заарештованих звільнили. А за декілька днів після демонстрації Плахотнюка було звільнено з роботи.

Під час примусового «лікування» у психіатричній клініці Микола Плахотнюк звертався до лікарів із проханням згадати клятву Гіппократа і не завдавати шкоди арештантам. Неодноразові висновки медичних комісій про припинення «лікування» 1974, 1976, 1977 та 1979 рр. систематично відхилялися судом Київської області. У листопаді 1980 року Плахотнюка повезли до Москви в Інститут ім. Сербського, де дійшли висновку, що йому давно пора бути вдома. 5 березня 1981 р. Плахотнюка нарешті виписали з Черкаської лікарні.

Микола Плахотнюк багато років очолював Музей шістдесятництва у Києві.

Джерела

Рибаков Дмитро. Музей шістдесятництва: головні фонди – по квартирах і спогадах // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 30 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/QxYnAm>

Презентація книги Миколи Плахотнюка «Коловорот: Статті, спогади, документи» (К.: Смолоскип, 2012). 2013. Відеозапис. Режим доступу: <https://goo.gl/W3lRGv>

Плахотнюк Микола. Коловорот: Статті, спогади, документи. – К.: Смолоскип, 2012. Режим доступу: <https://goo.gl/b9jyOj>

Рапп Ірина, Овсієнко Василь, Харківська правозахисна група. Помер Микола Плахотнюк // Права людини: Бюлетень. – 2015. – № 4. Режим доступу: <https://goo.gl/K9y6NH>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл

Перебираючи в пам'яті тюремні роки, пригадую, як було важко у перші дні після першого арешту. Мене кинули в камеру смертників. Хотіли відразу зламати. Але мене не можна було зламати, адже я вже тоді написав свої книжки «Правосуддя чи рецидиви терору» і «Лихо з розуму» – про те, як дехто ламався, а дехто вистояв. Ці мої книжки сприймалися як своєрідна інструкція поведінки на слідстві. Вже пізніше тюремщики не раз казали в'язням: «Що? Навчилися у Чорновола?» Це було журналістське дослідження на власному досвіді. Ні, зламатися я не міг.

З автобіографії В'ячеслава Чорновола

У 1967 році Вячеслава Чорновола заарештували за публікацію за кордоном праці «Правосуддя чи рецидиви терору?», у якій він доводив, що судові процеси 1966 року та досудове слідство відбувалися з кричущими порушеннями радянського законодавства. Та навіть з-за ґрат публіцист зумів дати ляпаса системі: писав статті, оголосив голодування, що тривало 48 діб, а після звільнення вирішив видавати журнал.

У 1969 році Чорновіл розпочав роботу над першим номером часопису, що отримав назву «Український вісник». Журнал готувався у конспіративних умовах: безпосередньо до випуску були причетними лише кілька осіб. А от розповсюдження журналу та збиранням інформації займалося набагато більше людей, які й не знали, хто і де видає часопис. Лише наприкінці 1980-х років Чорновіл почав поступово відкривати імена тих, хто невтомно працював над важливою справою: Олена Антонів, Надія Світлична, Ніна Строката, Валентин Мороз, Юрій Шухевич, Алена Пашко, Людмила Шереметьєва, Ярослав Кендзьор, Михайло Косів, Микола Плахотнюк та інші.

Уже після виходу першого випуску «Українського вісника» органи держбезпеки заходилися шукати видавця. За Чорноволом було встановлено спостереження, та довести його причетність ніяк не могли. Чекістам вдалося тільки затримати кур'єра, але прізвища членів редколегії залишались нез'ясованими. Добре продумана конспірація певний час рятувала В'ячеслава Чорновола. Відчуваючи наближення арешту, він використовував кожну вільну хвилину, аби підготувати матеріал ще на кілька випусків. Рукописи для шостого випуску Чорновіл передав Михайлові Косіву. Як виявилось, вчасно: 12 січня 1972 року В'ячеслава Чорновола було заарештовано.

Довести причетність Чорновола до видання «Вісника» слідство довго не могло. Протоколи його допитів вирізнялися лаконічністю: він навідріз відмовлявся давати будь-які свідчення, вважаючи свій арешт незаконним.

Тоді чекісти вдалися до шантажу, затримавши сестру публіциста Валентину та дружину Атену Пашко. На знак протесту Чорновіл оголосив сухе голодування. 12 квітня 1973 року Львівський обласний суд виніс вирок: 6 років позбавлення волі у таборах суворого режиму та 3 роки заслання. А черговий номер «Українського вісника» таки вийшов – за три місяці після арешту Чорновола.

Джерела

Чорновіл В'ячеслав. Автобіографія // Рух прес. – 2016. – 14 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/7n4MSF>

Самохіна Варвара. Той, хто розбудив Україну – В'ячеслав Чорновіл // Останній бастион. – 2014. – 24 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/0kZWPq>

Зайцев Юрій. Кадебістський погром 1972-го. Судова розправа над «шестидесятниками». Режим доступу: <https://goo.gl/9IC2aA>

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Операція «БЛОК». Дія перша // ТСН. ua. – 2011. – 3 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/LvAa90>

Чорновіл В'ячеслав (1937-1999): [Біографія, твори, критика] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/OWxNuj>

Рух опору в Україні 1960-1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештована мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура

Все можна витерпіти: і той карцер, і ті нари-дошки з величезними щілинами, і холод, бо опалювалося лише один раз на добу. Оскільки я думала, що не витримаю і дня в тюрмі, то я витримала ще й не таке. Людина ніколи не знає, як вона буде поводитися в екстремальних ситуаціях, просто не знає своїх можливостей, доки не прийдеться пережити подібне.

З інтерв'ю Стефанії Шабатури

Причиною арешту майстрині Стефанії Шабатури став подарунок. За спогадами відомого учасника національного руху опору 1960 – 1980-х років Івана Геля, на день народження Стефанія Шабатура отримала від нього у подарунок самвидавчу книжку поезій Миколи Холодного «Крик з могили». Цю книжку разом із іншими знайшли у неї під час обшуку.

«У Харківській тюрмі я сиділа в камері смертника, ліжко було коване з металу, таке як гриб, на нього дають матрац і все. Це все до землі прикручене, прибите, таке жакливе. Я надивилася на ті тюрми, а потім був концтабір. Там були свої: Ніна Караванська, старі політв'язні Дарка Гусяк, Марія Пальчак, була єврейка Сільва Залмансон. Там була ще така Наташа з Сибіру, вона була там, тому що чоловік мав українське прізвище. Ще група молоді, яка палила дачі комуністам, їх за це посадили», – згадувала дисидентка в інтерв'ю.

Ткалю звинуватили в антирадянській агітації та пропаганді, інкримінуючи розповсюдження машинописних збірок Василя Стуса «Веселий цвинтар», згаданого вже «Крику з могили» Миколи Холодного і статті Валентина Мороза «Серед снігів». Під час обшуку вилучили й приватне листування мисткині.

Улітку 1972 року Стефанію Шабатуру засудили за статтею 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР до 5 років ув'язнення у таборах суворого режиму та 3 років заслання. Покарання вона відбувала у жіночому концтаборі у Мордовській АССР, потім була на засланні до села Макушино Курганської області.

«Була невеличка територія, де ми квіти садили, а між тими квітами замасковували якусь редиску або моркву. Але наглядачі завжди перевіряли: "А что это? А это что? Потом увидим, когда это вырастит". То була редиска, листочки ми обскубували, щоб не було видно. Одного разу посадили насіння культивованої лободи, коли росте, то має лапаті м'ясисті листя, які ми обламували і їли.

– А что это такое?

– Это цветок.

– А какой?

– Не знаю.

– А почему вы его листики обрываете?

– Говорят, что быстрее будет цвести», – згадувала жінка в інтерв'ю.

У таборі Стефанія Шабатура разом з іншими в'язнями оголошувала голодування, писала листи до влади з вимогами дотримувати прав людини, припинити арешти тощо. Мисткиня розповідала, що спільною акцією протесту в'язні змусили тюремників відправити хворого Василя Стуса на лікування.

«Ми як українці повинні були пройти свою дорогу і зіграти роль у долі нашої держави, нашого народу. Коли ми вже повернулися, то ще там знали, що Україна вже буде. До кінця всі відсиділи, але ми знали, що буде Україна. Не просто вірили (я все життя вірила), а от знали. Звідкись там були знання, мабуть, від Бога теж», – Стефанія Шабатура.

Джерела

Садова Вікторія. Подарунок на день народження. Як виглядали доповідні КГБ 1970-х // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2010. – 16 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/ZswrzY>

Малюк Ірина. Стефанія Шабатура: «Я знала, що Україна буде...»: [Інтерв'ю] // Радіо Свобода. – 2014. – 18 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/kI6SzX>

Померла політв'язень Стефанія Шабатура. 5 фактів з її життя // Твоє місто. – 2014. – 17 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/6sgH1b>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований математик і публіцист Леонід Плющ

Математик Леонід Плющ був заарештований за «антирадянську агітацію і пропаганду з метою підриву радянської влади». У січні 1973 року суд постановив, що Плющ вчинив злочин у неосудному стані. Влада вводила в обіг жорсткий засіб покарання – запроторення до «психушки». Нормальних людей лікарі, озброєні галоперидолом та концепцією академіка Снежневського про «вялотекущую шизофренію», за лічені місяці перетворювали на напіврослинних істот. Улітку того самого року Міжнародний конгрес математиків у Ванкувері поширив заяву про негайне звільнення Плюща.

Леонідові Плющу пощастило: він пробув у спецпсихлікарні «лише» три роки. Західні комуністичні вожді під тиском однопартійців і з огляду на виборців змушені були вимагати від Брежнєва звільнення дисидента.

23 жовтня 1975 року в Парижі було організовано великий мітинг на захист Плюща. Керівники компартій Франції, Англії й Італії висунули вимоги звільнити його. І радянська влада здалась. Поза бажання самого Плюща його у січні 1976 року було відправлено до Франції на поруки генсека Французької компартії Жоржа Марше. Французькі лікарі швидко встановили відсутність у Плюща будь-яких психічних захворювань. Невдовзі він одержав французьке громадянство.

Джерела

Відеолекція Оксани Забужко та Леоніда Плюща – Як кожен може боротися з тоталітарною пропагандою (Центр літературної освіти). 2014. Режим доступу: <https://goo.gl/cRd2On>

Помер публіцист та літературознавець Леонід Плющ // Українська правда: [Електронний ресурс]. – 2015. – 4 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/BAHuPd>

Грабовський Сергій. Недооцінений Леонід Плющ // День. – 2015. – 11 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/zxJ0ST>

Терещук Галина. 40 років тому у Львові та Києві розпочався погром шістдесятників // Радіо Свобода. – 2012. – 12 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/mhN5vq>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований журналіст Михайло Осадчий

Жити можна. Тут можна, як ніде. Якщо була колись найдемократичніша держава, то це був лише (конц-)табір.

Михайло Осадчий. Більмо

Разом із іншими представниками української інтелігенції Михайла Осадчого звинувачували в «антирадянській агітації й пропаганді». Окрім стандартного формулювання Осадчому інкримінували ще й написання статей, віршів і прози, зокрема слідство звернуло увагу на твір «Більмо». Рецензії на його твори писали доктор філологічних наук Микола Матвійчук,

кандидат філологічних наук Михайло Нечиталюк і поет Георгій Книш. Їхні висновки стали підставою для засудження Осадчого.

5 вересня 1972 року на закритому судовому засіданні Осадчого було засуджено за статтею 62 Кримінального кодексу УРСР до 7 років таборів особливо суворого режиму і 3 років заслання. Публіциста й письменника визнали особливо небезпечним рецидивістом. Удруге він відбував покарання в таборі ЖХ-385-1 у с. Сосновка Зубово-Полянського району Мордовії.

Наприкінці 1974 року в'язня Осадчого перевели з табору суворого режиму до тюрми КДБ. Тамтешні офіцери лейтенант Єрмоленко і старший лейтенант Шумейко запропонували йому співпрацю в обмін на свободу. Коли Осадчий відмовив, вони пообіцяли розправитись із його родиною. Після того у рідному селі Осадчого невідомі побили його 70-річну матір Олену. Про це Михайлові розповів співкамерник-сексот Громов. Брата Володимира, який мешкав у Сумах, викликав на розмову до Львова генерал КДБ Полудень і запропонував співпрацю, але брат теж не бажав мати нічого спільного із «кагебістами».

5 січня 1975 року Осадчого побили «кримінальники» Гуцуляк і Бельмьосов. 10 лютого, напередодні повернення з тюрми до табору, Бельмьосов попередив Осадчого, що його вб'ють на заслання, а брата – на волі.

У березні 1975 року Володимир Осадчий за посередництва одного з колег познайомився з «кримінальниками», які відбували покарання у Сумах на будівництві. Вони пограбували крамницю, а Володимира Осадчого затримали як свідка у справі. Тіло Володимира Осадчого було знайдене посеред вулиці у квітні, після того як він вийшов з ізолятора. Його вбили ударом у скроню.

Через смерть брата Михайло голодував 39 днів. За той час вдалося дізнатися тільки, що було проведено дві експертизи: перша засвідчила вбивство Володимира, друга – ненасильницьку смерть. Михайло Осадчий неодноразово звертався з концтабору до всіх знайомих з проханням приватно вивчити справу загибелі його брата. Він продовжував голодування: як у день народження Володимира – 16 листопада, так і в день його смерті – 5 квітня.

Джерела

Петренко Микола. Авторський екземпляр Михайла Осадчого // Zaxid.net. – 2011. – 24 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/HyQL3J>

Іванущенко Геннадій. Осадчий Михайло Григорович: витяг зі справи КГБ // Сумський історичний портал: [Інтернет-ресурс]. – 2011. – 25 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/YehxBZ>

Рух опору в Україні 1960-1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештована поетеса Ірина Калинець

Ірина була дуже обдарована і мудра. Я навіть не прагнув досягнути рівня її історичних розвідок, біблійських. Нічого не друкувала, крім казок, бо вважала основними дослідження про Біблію. Перед смертю навіть праву руку зламала і писала лівою. Гора списаних паперів залишилась.

Зі спогадів Ігоря Калинця

Під час слідства у справі Ірини Калинець на допити викликали її учнів. Але зі ста школярів, які пройшли свідками, лише двоє чи троє свідчили проти неї: мовляв, читала вірші, присвячені В'ячеславу Чорноволу, давала читати твори Валентина Мороза, говорила про незалежну Україну. Слідчі не змогли довести причетність Ірини Стасів-Калинець до «групи» В'ячеслава Чорновола та її участь у виданні нелегального журналу «Український вісник». У липні 1972 року суд розглянув справу про звинувачення Ірини Стасів-Калинець та Стефанії Шабатури за статтею 62 Карного кодексу УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») і засудив Калинець до 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 3 років заслання. За півроку такий самий вирок дістав її чоловік – Ігор Калинець. Маленька донька була розлучена з батьками на дев'ять років.

Покарання Ірина відбувала у таборі ЖХ-385/3, селище Барашево, Мордовія, разом зі Стефанією Шабатурою, Надією Світличною та іншими. Брала участь у всіх акціях жіночої політзони: підписала листа в прокуратуру, у якому табірне начальство звинувачувалось у перешкоджанні святкування Великодня; листа Генеральному секретареві ООН з проханням сприяти справедливому судовому розгляду в присутності представників ООН; колективного листа на підтримку Андрія Сахарова; звернення до табірної адміністрації про дозвіл внести гроші до Фонду допомоги жертвам чилійської хунти і послати делегаток на з'їзд Міжнародної демократичної асоціації жінок; лист до Комітету прав людини ООН зі скаргою на табірні умови і з проханням надіслати представника тощо. Разом з іншими голодувала та вимагала надання статусу політв'язня; відмовлялась від тяжкої фізичної праці у 1975 році у зв'язку з Міжнародним роком жінок; голодувала на знак протесту через відмову в побаченні з рідними. Багато разів Ірині Калинець довелося зазнати жорстоких репресій з боку табірних властей.

На засланні Ірина Калинець перебувала у Читинській області разом з чоловіком. Звільнена у 1981 році.

Джерела

Калинець Ірина (1940–2012): [Біографія, твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/nI6AnU>

Палажій Галина. «Ми ще живі, коли нас хтось кохає, коли на вічну пам'ять споминає», – Ірина Калинець. 6 грудня вечір пам'яті Ірини Калинець // ЗІК. – 2015. – 7 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/nAR9NZ>

Терещук Галина. Зібрання творів Ірини Калинець: 10 томів для роздумів // Радіо Свобода. – 2012. – 6 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/W0epRh>

Легін Софія. Спогад про Ірину Калинець // Фотографії Старого Львова: [Інтернет-ресурс]. – 2015. – 14 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/4pdv2Q>

Калинець Ігор. Про 10 діб арешту Ірини Калинець: [Відео]. Режим доступу: <https://goo.gl/nqA6I3>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

Операція «БЛОК»: заарештований мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко

Інженера Олесь Сергієнка заарештували за «антирадянську агітацію та пропаганду» і ув'язнили на 7 років таборів та 3 роки заслання. Відбував покарання у таборі суворого режиму ВС-389/36 у селищі Кучино Чусовського району на сході Пермського краю.

За участь в акціях протесту в таборі був ув'язнений іще на три роки. Покарання відбував у Володимирському централі. У цей час його матір Оксана Мешко розгорнула кампанію на захист сина. Вона була однією із засновниць Української Гальсінської групи, а після арешту Миколи Руденка виконувала обов'язки її керівника.

У січні 1977 року Сергієнка повернули етапом до Кучина, де він захворів на бронхіт. Є свідчення, що оперативниця з Києва під виглядом медсестри зробила хворому небезпечне щеплення. Оксана Мешко досі намагалася звільнити сина, але зазнавала переслідувань. У 1980 році її помістили у психлікарню на 75 діб, визнали осудною і заарештували.

Різдвяного вечора 1981 року Київський міський суд виніс 76-річній жінці вирок за статтю 62 ч. 1 Карного кодексу УРСР – «антирадянська агітація і пропаганда» – та засудив до 6 місяців ув'язнення і 5 років заслання. Оксану Мешко етапували до місця позбавлення волі протягом 108 діб.

У жовтні 1981 року Олесь Сергієнко повернувся до Києва. За півроку поїхав до Хабаровського краю навідати матір, яку привозили на обстеження до лікарні (відвідати її у закритій зоні в Аяні було неможливо).

Після звільнення Оксана Мешко й Олесь Сергієнко продовжували громадську діяльність.

Джерела

Овсієнко Василь. Сергієнко Олесь (Олександр) Федорович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2007. – 15 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/7J3NMB>

Овсієнко Василь. Козацька Матір (Оксана Мешко). Воздвиження чесних хрестів // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 19 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/fBKe3N>

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

13 січня 1933 року засуджений до розстрілу історик Петро Бовсунівський

У червні 1932 року до квартири Петра Бовсунівського (Київ, вулиця Енгельса, 25 – нині Лютеранська) увірвались із обшуком енкаведисти. Слідство було умовним, хоча і тривало майже півроку. 13 січня 1933 року науковця було засуджено судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР до розстрілу. Але 24 січня трійка замінила розстріл на 10 років виправно-трудових таборів.

У жовтні 1937 році у справі № 103010-37 Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області засудила 134 так званих «українських буржуазних націоналістів», які вже перебували на Соловках. Оперативна частина Соловецької тюрми звинуватила їх у тому, що вони начебто залишились на попередніх контрреволюційних позиціях та, продовжуючи контрреволюційну націоналістичну шпигунську (на Соловках!) і терористичну діяльність, створили контрреволюційну організацію «Всеукраїнський центральний блок».

«Це були люди, які ще б створили неоціненні духовні скарби, володіючи якими ми стали б у рівень з іншими цивілізованими народами. Сама присутність таких людей у суспільстві робить його кращим. Але постріли малограмотного ката Матвеева – виконавця волі чужої, глибоко ворожої нам російської комуністичної влади – змінили хід нашої історії...» – писав дисидент Василь Овсієнко.

До «Соловецького етапу» енкаведист Ейхманс дібрав інтелігенцію практично всіх народів СРСР. Серед них було майже 300 українців. У списку «українських буржуазних націоналістів» виявився і Петро Бовсунівський. Його було розстріляно 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (Карелія).

Джерела

Білокінь Сергій. Соловки. Режим доступу: <https://goo.gl/GdcvyM>

Реабілітовані історією. Київська область. Книга друга. – К.: Видавництво «Основа», 2006. Режим доступу: <https://goo.gl/mrUZPU>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. – 2012. – 12 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/J1Lpzh>

Овсієнко Василь. Убієнним синам України // Меморіал. – 2004. – 13 серпня. Режим доступу: <https://goo.gl/M3Wrnt>

Операція «БЛОК»: заарештований філософ і публіцист Євген Сверстюк

Я ніколи, за жодних обставин просити помилування не буду. Я залишаюся й надалі стояти на своїх позиціях у національному питанні. Свою діяльність буду продовжувати. Я буду боротися проти існуючого ладу.

Євген Сверстюк

З обшуком до Євгена Сверстюка прийшли 12 січня 1972 року. Передчуваючи такий розвиток подій, дисидент заховав або викинув усі речі, що могли б викликати підозру. Залишився тільки заклеєний конверт, що його передав Іван Світличний. У конверті був твір Василя Рубана «Програма у-комуністів». Під час обшуку, який проводив начальник слідчого відділу старший лейтенант Пархоменко, конверт було виявлено та долучено до справи.

Через погане самопочуття, підтверджене лікарем, Євгена Сверстюка залишили вдома. Однак уже 14 січня, на старий Новий рік, за ним прийшов кагебіст. Із розмов, що велись на допиті, дисидент зробив висновок, що слідство не

має жодних матеріалів для його арешту. Але через вилучення конверту з текстом Рубана про вихід на волю не могло бути й мови.

На одному з допитів Сверстюк не витримав.

«- Ви всі однакові шулери. Що оцей лайдак, якого ви приводили, що ви - у вас одна спільна мова. Про що ви можете зі мною розмовляти?

- Ви ображаєте слідство! Ви прокуратуру ображаєте! Ми проти вас порушимо окрему справу.

- От якраз буде чудово, якщо ви проти мене порушите окрему справу - отут-то я скажу, хто ви такі і до чого ви опускаєтеся. Ви все ж таки повинні триматися пристойно, коли розмовляєте з пристойними людьми.

- Ви забагато про себе думаете!»

Суд відбувся наступного року. Євгена Сверстюка засудили на 7 років таборів і 5 років заслання. Головував суддя Дишель, прокурором був Погорелий, слідчим у справі - Чорний.

«А взагалі, мені здається, я в багатьох моментах допускав помилки. Мені здається, що я даремно підписував протоколи. Василь Стус мав більшу рацію, що взагалі не підписував багатьох протоколів. То для внутрішньої сатисфакції, тому що вже зараз, дивлячись із віддалі часу, все має інші виміри й інші оцінки», - згадував Євген Сверстюк у розмові з Василем Овсієнком.

Джерела

В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Заблокована країна: 1972 рік // ТСН. ua. - 2011. - 10 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/zUuOT5>

Гриців Марія. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. - 2011. - 12 січня. Режим доступу: <https://bit.ly/1TQRbTE>

Овсієнко Василь. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. - 2012. - 12 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/fCPY7C>

Овсієнко Василь. Євген Сверстюк. Портрет на осінньому плесі // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. - 2005. - 23 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/DjP7DK>

15 січня 1937 року заарештований студент-сценарист Аркадій Добровольський

Обшук та арешт проводили молодший лейтенант управління держбезпеки Гольдфарб і сержант Лейбович. Аркадія Добровольського звинуватили у контрреволюційній націоналістичній та терористичній діяльності.

Знущань слідчих Аркадій зазнав іше у 1934 році, коли йому поламали ребра і вибили зуби, готуючи до процесу над Миколою Вороним. Вороного тоді звинуватили у «контрреволюційному трубадурстві», доводили, що він був «ідеологом української національної буржуазії».

Після фізичних знущань Добровольському оголосили вирок: 7 років ув'язнення і 5 років позбавлення у політичних правах. Покарання колишній студент відбував у тресті «Дальбуд» (район Верхньої Колими). Не врятувало молодого сценариста навіть те, що картину «Трактористи», над якою він працював, показали Йосипу Сталіну і «вождь народів» визнав, що ця кінокартина дуже потрібна для стимуляції активної колгоспної праці.

Прем'єра «Трактористів» відбулася 2 березня 1938 року. А один із авторів сценарію вже майже рік рубав ліс на Північній Колімі під Магаданом. Можна тільки уявити, як почувався Аркадій Добровольський, коли одного разу ув'язнених з лісоповалу завели до клубу і оголосили, що показуватимуть новий фільм; зблиснули титри: кінострічка називалася «Трактористи». Режисер Іван Пир'єв, сценарій... Замість Аркадієвого стояло ім'я Євгена Помещікова.

Після відбуття строку трибунал військ НКВС знову засудив Добровольського до 10 років позбавлення волі з черговим наступним п'ятирічним позбавленням у правах. Підставою став написаний ним вірш «Мудрий Кролик», у якому слідчі побачили натяк на культ вождя.

Надзвичайно важким було повернення Аркадія із заслання. Уже відшумів знаменитий XX з'їзд КПРС. Багато людей повернулося додому, а Добровольського не звільняли. Варлам Шаламов, який на Колімі товаришував із ним, розповів про свого тюремного побратима Борисові Пастернаку, уточнив, де, у якому саме місці той перебуває. Пастернак повідомив про це Миколі Бажану. І ось депутати Верховної Ради СРСР Максим Рильський та Микола Бажан підготували листа на ім'я Микити Хрущова.

Військова колегія Верховного Суду СРСР скасувала вирок щодо Аркадія Добровольського 7 вересня 1957 року. Звільнили Добровольського 2 вересня 1958 р., коли прокуратура Магаданської області закрила його справу.

Джерела

Горобець Олександр. Гулагівська одісея творця радянських культових кінострічок // ЛІГА. Блоги. – 2015. – 13 травня. Режим доступу: <https://goo.gl/I4EXyO>

Горобець Олександр. Жінка, перед якою Аркадій Добровольський став навколішки... // Gazeta.ua. – 2015. – 21 квітня. Режим доступу: <https://goo.gl/CWcY0x>

Горобець Олександр. Со кому до tego? // ЛІГА. Блоги. – 2015. – 26 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/hBKJUJ>

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/TWJqbI>

16 січня 1938 року розстріляний літературознавець, мовознавець, педагог Володимир Дурдуківський

Завтра Новий рік, а настроїв в мене важкий, сумний, сумний. Не бачу просвіту. Темно, глухо, безпорадно навкруги. Гниємо, пропадаємо, гниємо. Страх, біль, мука й огида до себе, до всіх нас, до всього людства, що

довели до такого жахливого, безпорадного, огидного, обурливого для людської гідності становища. Гурток змовників, мало не карних злочинців, безпринципних, аморальних людей, що зветься Комуністичною партією, всіх і все давить і глушить, не дає жити, дихати, позбавив усіх і все прав і волі, робить страшні, нечувані в історії насильства. Все це прикриває машкарою комунізму, а всі мовчать, слухаються, коряться, вихваляють своїх гнобителів, не зупиняються ні перед якими жертвами, щоб догодити їм. Боляче й страшно, страшно за наш край і людей...

Запис у щоденнику Володимира Дурдуківського від 31 грудня 1928 року

Володимира Дурдуківського заарештували за «антирадянську діяльність» у справі «Спілки визволення України» 4 липня 1929 року. Він дуже важко переносив ув'язнення, допити; через хворобу перебував під постійним наглядом лікаря. Показовий судовий процес проходив у Харківському оперному театрі з 9 березня до 19 квітня 1930 року.

Як свідчили очевидці, до Києва Дурдуківський повернувся немічною, хворою людиною, яка, не відчуваючи за собою ніякої провини, сподівалась на розуміння й підтримку колег, вихованців, педагогів. Але його зустріла серія публікацій у провідних українських журналах, де він особисто і керована ним школа піддавалися брутальній, нищівній критиці, звинуваченням у «буржуазному націоналізмі», «українському фашизмі».

У періодичній пресі почалося цькування Дурдуківського. У журналі «Шлях освіти» було опубліковано статтю С. Чавдарова «Шкідництво на педагогічному фронті», спрямовану проти Дурдуківського та його колег: «Це все оголив пролетарський суд, виявив він ідеолога бандитизму Єфремова, хамелеона Гермайзе, верткого спекулянта на педагогіці Іваницю... Він (Дурдуківський) не тільки агітує за ніби аполітичний ідеал гармонійного виховання, він діє цілком політично, як свідомий класовий ворог. Як же інакше розцінювати його рецепт гармонійним вихованням вилікувати і оздоровити народне та державне життя. Народне для Дурдуківського – то не державне й державне – не народне. Це ж неприхована антирадянська агітація зарозумілого контрреволюціонера».

Збірник Володимира Дурдуківського «З практики трудової школи» та ідеї, висвітлені в ньому, розцінювалися як теоретичні засади «педагогіки українського фашизму». Цей збірник вийшов у 1923 р. і нічого «контрреволюційного» чи «фашистського», звісно, не містив. Але прискіпливий погляд рецензента майже за 10 років після публікації угледів крамолу в декларованому Дурдуківським індивідуальному підході до виховання та його бажанні забезпечити гармонійний розвиток дитини.

Наприкінці грудня 1937 року Дурдуківського знову заарештували. 31 грудня 1937 року особливою нарадою УНКВС Київської області його було засуджено до розстрілу.

У 1964 році слідчу справу № 408370 було переглянуто. Постанову Особливої трійки від 31 грудня 1937 року відносно Володимира Дурдуківського було відмінено, а справу закрито «за відсутністю складу злочину». Ухвалою Верховного Суду України від 11 серпня 1989 року було закрито всю справу «Спілки визволення України» через відсутність складу злочину з повною реабілітацією всіх осіб.

Джерела

Санівський Олександр. В. Ф. Дурдуківський – видатний український педагог 20-х років XX століття // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи:

зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – Умань, 2012. – Вип. 42, ч. 2. Режим доступу: <https://goo.gl/IV0VQw>

Дурдуківський Володимир Федорович // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. – Кн.2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. Режим доступу: <https://goo.gl/MAHy7T>

Даниленко Віктор. Один з 45-ти. В. Дурдуківський // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). Режим доступу: <https://goo.gl/9aeXnR>

Куліш Аліна. Школа – мое життя (до 140-річчя від дня народження Володимира Федоровича Дурдуківського): [Електронна колекція творів на веб-сайті Педагогічного музею України Національної академії педагогічних наук України]. Режим доступу: <https://goo.gl/J7GDcM>

19 січня 1974 року засуджений один із провідників кримськотатарського національного руху Мустафа Джемільев

Три роки колонії молодий активіст отримав за, як зазначалось у вирoku, «распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй». У справі також проходили генерал Петро Григоренко та поет Ілля Габай. Григоренка було відправлено на примусове психіатричне лікування, проти нього було застосовано каральну психіатрію.

Габай і Джемільев вимагали від суду перевірки фактів та документів справи, від чого суд ухилився. Стенограму процесу було оприлюднено у самвидаві, а промова Мустафи Джемільєва стала одним з найяскравіших документів в історії правозахисного руху в СРСР: «Каким бы я ни подвергался репрессиям и преследованиям, я твердо могу сказать, что никто, никогда и ни при каких обстоятельствах не сможет меня заставить отказаться от исполнения обязанностей, налагаемых честью, национальным достоинством и гражданским долгом».

У своїй захисній промові та в останньому слові Мустафа Джемільєв розповів про боротьбу кримських татар за повернення на батьківщину та відновлення державності. Він надав суду список опублікованої белетристики і публіцистики, яка містила наклепи на кримськотатарський народ; розповів про гоніння, яким піддаються з боку місцевої влади і каральних органів кримські татари, що намагаються повернутися на батьківщину.

На знак протесту проти переслідування кримських татар і судового свавілля Мустафа Джемільєв оголосив тридцятиденне голодування: «Батьківщина або смерть!»

Джерела

Бекирова Гульнара. Омский процесс Мустафы Джемилева // Бекирова Г. Крымские татары. 1941–1991 (Опыт политической истории). – Т. 1. – Симферополь, 2008. Режим доступу: <https://goo.gl/72UErM>

Омский процесс: как судили Мустафу Джемилева в 1976-м: [Публикация Сахаровского центра на веб-портале Slon.ru]. Режим доступу: <https://goo.gl/QMnciU>

Бекірова Гульнара. Сторінки кримської історії. «Я хотів би, щоб біль чужий жив у мені щемливим в серці болем...» // Крим. Реалії. – 2015. – 19 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/nV7YqQ>

Джемилев Мустафа (р. 1943) // Сахаровский центр. Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/o3Nіc7>

19 січня 1939 року вбитий поет Михайло Драї-Хмара[10 - Текст Ірини Скакун.]

19 січня 1939 року на колимському засланні загинув поет-неокласик, літературознавець і перекладач Михайло Драї-Хмара – за офіційною версією, «від ослаблення серцевої діяльності».

Позиція НКВС щодо Драї-Хмари досить чітко була сформульована у псевдопоказі ще одного репресованого з п'ятірного трона неокласиків Павла Филиповича: «Драї-Хмара нам всем был хорошо известен как украинский националист, и своими литературными националистическими работами (стихи и историко-литературные статьи) занял довольно видное место в националистических кругах».

За Михайлом Драї-Хмарою каральні органи полювали ще з початку 1930-х років. Його сонети трактувалися партійними діячами «оригінально», не гірше ніж затятими літературознавцями. Досить примітивно сфабрикована справа № 3391, яку відкрили у 1933 році проти Драї-Хмари за його начебто приналежність до контрреволюційної організації у Кам'янець-Подільському університеті, була закрита за рік за відсутністю доказів.

А 5 вересня 1935 року було виписано ордер № 28, і вже наступного дня оперуповноважені Сергієвський і Бондаренко заарештували Драї-Хмару в його київському помешканні. Звинувачення було стандартне: «націоналістична контрреволюційна діяльність». Драї-Хмара досить різко і принципово його заперечував. Тоді 30 жовтня 1935 року його справу під № 101 з'єднали зі справою Филиповича під № 99, а 22 листопада справи Павла Филиповича і Михайла Драї-Хмари були «підверстані» до так званої справи «Зерова і його групи» за № 1377.

В результаті більшість заарештованих вимушено підписали зізнання і низку фальшивих свідчень щодо колег і товаришів. М. Зерова було засуджено до 10-річного ув'язнення. Стільки ж отримали П. Филипович та А. Лебідь, а також інші «учасники групи», котрі познайомилися одне з одним лише під час очних ставок. Дещо менше отримали поет М. Вороний – вісім років, працівник українського історичного музею Б. Пилипенко та педагог із Чернігова Л. Митькевич – по 7 років. Вижити вдалося тільки Митькевичу.

Проте й тут Михайло Драї-Хмара був одним із небагатьох, хто на допитах не зламався і не свідчив ні проти себе, ні проти товаришів. Слідчі були змушені повернутися до справи № 101. Її розгляд відбувся 28 березня 1936 року в Москві на засіданні Особливої наради при НКВС СРСР під порядковим номером 88. Вирок був лаконічним: «Драї-Хмара Михаил Афанасьевич – за контрреволюционную деятельность заключить в исправтрудлагерь сроком на пять лет, считая с 5.9.35 г.». Так Драї-Хмара опинився на Колимі.

Згодом, постановою Особливої трійки Управління НКВС Дальбуду від 27 травня 1938 року, Михайлові Панасовичу додали ще 10 років за нібито участь в антирадянській організації й антирадянську пропаганду в таборі.

Існує ймовірніша за офіційну версія смерті Михайла Драї-Хмари – хоча і з сумнівною датою. Михайло Добровольський, який до 1937 року очолював комсомольську організацію Удмуртської АРСР, а згодом був засланий на Колиму і відбував покарання разом із Драї-Хмарою, згадував: «Одного сонячного квітневого дня 1939 р., коли було по-колимськи відносно тепло, а наша бригада поралася на дорозі, до нас наблизилося легкове авто – «емка». Конвой вишикував шеренгою бригаду із сорока доходяг.

З «емки» вилізли троє із сусманського управління, притримуючи при боках маузери. Усі, як завжди тоді, «під мухою»... Підійшли. Конвой щось їм доповів... Один із трьох повільно витяг маузер із дерев'яної кобури і, підійшовши за кілька кроків до першого в'язня, – трах, до п'ятого – трах... Ми з Драєм стояли аж у четвертому десятку поряд, а з другого боку стояв київський студент Володя, з чиім батьком Драї дружив колись у Кам'янці. Отож, коли почали нізачо розстрілювати щоп'ятого, Драї умить обрахував, що під кулю потрапить саме студент Володя...

Щойно кат наблизився до чергової п'ятірки, до Володі, як Драї рвучко відштовхнув студента і став на його місце зі словами: «Не чіпай, кате, молоде життя, бери мое»... З цими словами він плюнув прибульцеві межі очі... Все відбулося блискавично... Тієї ж миті кат упритул випустив у груди Драї решту набоїв... Драї ще встиг прохрипіти «Гад!..» і, відштовхнувшись правицею від мого лівого плеча, бездиханно упав горілиць із розплющеними в небо очима...»

Лише 25 жовтня 1939 року київський рагс повідомив дружину про смерть Драї-Хмари, що сталася 19 січня 1939 року. Місце і причина смерті вказані не були. Акти про смерть і поховання Драї-Хмари, які зберігаються в особовій справі ув'язненого в Управлінні внутрішніх справ Магаданського облвиконкому, засвідчують, що Михайло Панасович помер 19 січня 1939 року о 23:15 у приміщенні медпункту лікарняної ділянки Устьє Тайожна. Поховано його було на правому березі річки Паутова, могила № 3 за 300 м від річки, а від табірної пункту Горна Лаврюкова – до 1 км.

Письменник був реабілітований після перевірки табірної справи у Магаданській області 28 листопада 1989 року.

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/TWJqbI>

Сохацька Євгенія. Михайло Драї-Хмара та українська національна ідея // День. – 2009. – 2 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/WCDNFB>

Сьогодні – 125-річчя з дня народження Михайла Драї-Хмари // Рідна Черкащина. – 2014. – 10 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/2uRKJt>

20 січня 1972 року заарештований священик Василь Романюк, у 1993–1995 рр. – Патріарх Київський і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) Володимир

І вся моя вина була в тому, що я, священик, чоловік інакомислячий, наважився виступити на захист безвинно репресованого історика Валентина Мороза. Місцеві партійні бюрократи схарактеризували мене як «небажану

особу для соціалістичного суспільства», а потім вже працівники КДБ почали збирати про мене різні сміхотворні чутки... і я названий «особливо небезпечним державним злочинцем». Тобто зрівняли мене з убивцями, диверсантами і насильниками.

Патріарх Володимир (Василь Романюк)

Василя Романюка звинувачували в «антирадянській агітації і пропаганді» в рамках великої кадебістської операції «БЛОК», в результаті якої багатьох українських інтелігентів було заарештовано. Священника визнали «особливо небезпечним рецидивістом» і визначили термін покарання – 7 років позбавлення волі з подальшим трирічним засланням. Під час слідства було залучено і розглянуто справи обвинуваченого 1944 та 1946 років, отримані матеріали з Магаданської області, де він відбував попереднє ув'язнення, матеріали інших кримінальних справ, допитано безліч людей.

Спочатку отець Василь Романюк відбував покарання у Володимирській тюрмі, тодішній каральній цитаделі союznego масштабу, в якій утримувались «особливо небезпечні» політв'язні, а на початку 1974 року його етапували до Мордовії, у I табір ЖХ-389/1-8 особливого режиму – село Сосновка, неподалік залізничної станції Потьма.

«Ніякого миру й дружби між народами немислимо до тих пір, доки люди будуть топтати справедливість і пригнічувати один одного, а саме таке робиться в СРСР – країні, яка демагогічно називає себе твердиною миру, а в себе вдома топче всяку справедливість і елементарні людські права», – писав Василь Романюк навесні 1976 року.

Разом з іншими ув'язненими дисидентами Романюк готував програмні документи, на базі яких об'єднувались правозахисники всього Радянського Союзу, що перебували в таборах. Василь Романюк та Олекса Тихий створили «Кодекс політв'язня», у якому виклали моральні постулати поведінки «в'язнів сумління» за ґратами.

Джерела

Цікаві факти із життя та смерті Патріарха Володимира (Василя Романюка) // Фонд пам'яті блаженнішого митрополита Мефодія: [Електронний ресурс]. – 2015. – 9 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/G9DsGW>

Стех Ярослав. Голгофа Патріарха Романюка: До 90-річчя народження та 20-річчя смерті Патріарха Володимира Романюка // Галичина. – 2015. – 10 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/YV05iN>

Аксьонова Валентина. Патріарху Володимиру Романюку мало б виповнитися 85 років // Радіо Свобода. – 2010. – 9 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/CHqWAE>

Зінчук Дмитро. Судовий процес над Василем Романюком 1972 року // Схід. – 2007. – № 2 (80). Березень – квітень. Режим доступу: <https://goo.gl/AXKCZq>

20 січня 1938 року вбитий художник Володимир Гагенмейстер

Щоб задавити Кам'янець-Подільську художньо-промислову школу як українознавчий осередок, у 1931 році більшовики звузили її профіль,

перетворивши учбовий заклад на склокерамічний технікум. Органи НКВС попередили викладачів колишньої школи, зокрема директора Володимира Гагенмейстера: «Чрезмерно популяризируете украинское народное искусство».

На запрошення старого товариша з кам'янецької «Просвіти» Антона Середи Гагенмейстер переїхав до Харкова, де став викладати у поліграфічному інституті. Художник Василь Касіян згадував: «Я подивляв його методиці викладання. Окремі вузлові місця його лекції він демонстрував крейдою, рисуючи на чорній дошці. Це було незвично, дивувало і доносило до слухачів ясність змісту. Не кожен художник наважиться на таке супроводження лекції».

У 1936 році Гагенмейстер став завідувачем експериментальними художніми майстернями при Музеї українського мистецтва. Там йому так само закидали: «Специально возвышаете украинское народное искусство, принижая русское, прививаете национализм».

Заарештували Гагенмейстера в ніч проти 12 грудня 1937 року, звинуватили в участі в українській націоналістичній організації та в шпигунстві на користь буржуазної Польщі.

«З приводу останнього, йому, мабуть, згадали те, що він робив замальовки Подільських Товтр для ілюстрації книги Володимира Гериновича «Товтри Західного Поділля». А то ж було поблизу кордону, отже – «шпигунство», – розповідала донька художника. – ...То були страшні часи, не можу згадувати без сліз. Я довго чекала тата, хоча бачила, як його забирали, й усе розуміла. Мені казали, що він повернеться...»

У подальші роки рідкісні кам'янецькі українознавчі видання – праці «викритого ворога народу» – вилучали і знищували.

«Була повна конфіскація всього майна, всі двері були опечатані. Забрали навіть чудові художні килими та вишивки моєї мами. Згодом, після реабілітації, я писала, просила, щоб повернули хоча б фотографії. Не повернули взагалі жодних речей – лише вартість конфіскованого майна, по суті, бібліотеки. Коли я запитала в КДБ, куди поділися книги, автором яких був тато, мені сказали, що вони пішли «на користь народу», в бібліотеки. За ці роки мені вдалося розшукати 60 творів тата, на жаль, по багатьох його праць є лише згадування, самі їх знайти не вдалося».

20 січня 1938 року Володимира Гагенмейстера розстріляли у підвалах Жовтневого палацу в Києві. Похований у Биківнянському лісі.

Джерела

Будзей Олег. Прибалт, що став українцем // Вічний Кам'янець. – 2013. – 14 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/fBliyE>

Семенова Наталія. Гагенмейстер // НПП «Подільські Товтри»: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/Fe2lSo>

Вишкевич Ярослав. Репресована школа // Нескорені. – 2010. – № 11 (207). Режим доступу: <https://goo.gl/9J5rFh>

Медведчук Галина. Чим завинив В. М. Гагенмейстер? // Гарбуз: [Електронний ресурс]. – 2009. – 20 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/VkXZKe>

21 січня 1978 року вчинив самоспалення політв'язень Олекса Гірник

«Я ішов простою дорогою, тернистою. Не зблудив, не схибив. Мій протест – то сама правда, а не московська брехня від початку до кінця. Мій протест – то пережиття, торттури української нації. Мій протест – то прометеїзм, то бунт проти насилля і поневолення. Мій протест – то слова Шевченка, а я його тільки учень і виконавець», – писав Олекса Гірник.

Обгоріле тіло в характерній для загиблих від вогню «позі боксера» виявив постовий міліціонер. Недалеко, під каменем, було знайдено прощальну записку:

Протест проти російської окупації на Україні!

Протест проти русифікації українського народу!

Хай живе Самостійна Соборна Українська держава!

(Радянська, та не російська).

Україна для українців!

З приводу 60-річчя проголошення самостійної України Центральною Радою 22 січня 1918 р. – 22 січня 1978 р. на знак протесту спалився Олекса Гірник з Калуша.

Тільки в цей спосіб можна протестувати в Радянському Союзі?!

Міліціонери Олександр Гнучий і Роман Крамаренко зібрали близько 970 листівок, розкиданих Олексою Гірником. Попри сувору заборону з боку КДБ будь-що говорити про подію саме від цих міліціонерів увесь Канів дізнався ім'я Олекси Гірника з Калуша. Віра Гнуча, дружина одного з них, зачитувала листівки людям у Каневі, Львові, Дрогобичі, Трускавці.

У дружини Гірника було проведено обшук, тіло віддали на поховання у закритій труні без дозволу відкривати, повідомили, що Олекса згорів в автокатастрофі. Оглядав тіло лікар-анатомопатолог Михайло Іщенко, який згодом опублікував низку статей і книжку про вчинок Гірника.

Попри заборони й замовчування щороку 21 січня на місце самоспалення хтось клав червону калину.

Джерела

Овсієнко Василь, Гірник Євген. Гірник Олекса Миколайович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2007. – 13 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/Q11DmR>

Смолоскип (самоспалення Олекси Гірника): [Відео]. Режим доступу: <https://goo.gl/4j4dxF>

Тупілко Віктор. Олекса Гірник. Протест ціною життя: спалився за Україну // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 27 березня. Режим доступу: <https://goo.gl/UI1zxa>

У ніч проти 23 січня 1921 року вбитий композитор Микола Леонтович

Гнат Яструбецький записав спогади батька про той день.

«Була шоста година вечора по сонцю... До хати зайшов молодий чоловік. Гарно вбраний. Пальто з овечим коміром. Розмова російська, солдатська. Попросився переночувати. Якби ж Леонтовичі знали, що дають нічліг вбивці... Прибулий казав, що в Марківці має багато діла. Що він чекіст (інформатор). Проводить боротьбу з місцевим бандитизмом. Пропонував роздивитися документи з печатками Гайсинської ЧК. Особливо пропонував це зробити Миколі Дмитровичу... Леонтович роздивився їх і, повертаючи власникові, сказав: «З такими документами небезпечно будь-де ночувати». Непроханий гість називав себе на прізвище Грищенко.

Звук пострілу розбудив отця... На ліжку під вікном сидів напівзігнутим Леонтович і зляканим голосом допитувався: «Що це, вибух?» Промовивши ці слова, впав на подушку. Над його ліжком стояв Грищенко. Він був босий, в одній білизні. В руках тримав зброю, викидаючи стріляну гільзу... Лаявся брудними словами. Вимагав грошей. На очах у всіх витрушував усе з гаманця Миколи Дмитровича. Забрав 5000 карбованців різною валютою. Все поперекидав у будинку. Шукав речі. І з речами вийшов. У цей час Леонтович лежав нерухомо з розплющеними очима. На ліжку й на підлозі була калюжа крові. На крик пана-отця прибігли інші люди... Наклали пов'язку на рану потерпілого. Леонтович ще встиг сказати: «Тату, я помираю». Коли приїхав лікар, Леонтович був уже мертвий».

При спробі затримати його в містечку Теплику Грищенко важко поранив міліціонера, який згодом помер у лікарні. Ось що писав у рапорті начальнику Подільської губернської міліції від 9 лютого 1921 року начальник Гайсинської повітової міліції: «У ніч на 23 січня агент повітчека Грищенко пострілом із гвинтівки вбив сина священика села Марківки Кубличської волости Миколу Леонтовича 43-х років, у якого Грищенко ночував, а 26 січня Грищенко, що переховувався в містечку Теплику при переслідуванні його чинами міліції, пострілом із гвинтівки поранив у живіт міліціонера Твердохліба». Чи шукали б убивцю, якби той не вистрілив у «свого»?

Шаленіла така хурделиця, що за кілька кроків нічого не було видно. Леонтовича поклали у нефарбовану, білу труну, зроблену з осокара. Провести небіжчика в останню путь зібралося багато людей. 25 січня 1921 року о п'ятій годині вечора труну опустили в могилу.

Джерела

Кузик Валентина. Як загинув Микола Леонтович // Літературна Україна. – 1996. – 23 травня.

Житкевич Анатолій. Правда про вбивство Миколи Леонтовича // InfoUkes: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/pqD5uJ>

24 січня 1972 року заарештований поет Тарас Мельничук[11 – Текст Міли Мороз.]

Формальною причиною арешту стала збірка віршів «Чага».

Судова колегія встановила, що «підсудний Мельничук Т. Ю., будучи незадоволеним радянською дійсністю по дріб'язкових мотивах особистого характеру, з метою підризу та ослаблення радянської влади, незважаючи на неодноразові попередження його органами радянської держави, протягом 1965 – 71 років виготовляв, зберігав та розповсюджував в усній та письмовій формі віршовані твори, в яких зводив злісний наклеп на радянський державний і суспільний лад, закликав до боротьби проти радянської влади».

Мельничук відбував покарання у Пермських таборах, вийшов на волю в березні 1975 року. Перебував під наглядом органів безпеки.

Чимало своїх творів і щоденникових записів поет не вивіз із неволі, багато забрали при обшуку. А ще доведений до відчаю поет і сам спалював свої твори. У протоколі допиту від 3 липня 1972 року, приміром, є пояснення причин спалення в листопаді 1971-го другого примірника збірки віршів «Чага», віршів із циклу «Диво син».

У квітні 1979 року – через спровокований КДБ інцидент, за «вчинення опору працівникові міліції» (а насправді за так звану «антирадянську діяльність») – Тарас Мельничук був заарештований на 4 роки. Далі – кілька років адміністративного нагляду, поневіряння у пошуках роботи.

Після повернення із тюрми Тарас Мельничук багато пив. Застереження друзів та спроби допомогти не діяли. Врешті-решт поет опинився у спеціальній лікарні у Джурові на Снятинщині. Імовірно, таким чином КДБ розраховував підважити авторитет поета й одночасно підірвати стан його здоров'я. У 1985 році після втечі з Джурова Мельничука було запроторено до психлікарні. Звільнений він був лише 27 квітня 1986 року, одразу після Чорнобильської аварії. Поету згодом повідомили, що на нього тоді очікувало нове ув'язнення, але увагу радянських спецорганів було відвернуто техногенною катастрофою.

Джерела

Виступ Тараса Мельничука на врученні Шевченківської премії 1992 р.:
[Відео]. Режим доступу: <https://goo.gl/nW7aNI>

Качкан Володимир. Земні дороги небожителя // Качкан В. Віщі знаки думки, серця і руки: Антологія українського автографа. – Т. 1. – Львів, Івано-Франківськ, Коломия: Вік, 2010. Режим доступу: <https://goo.gl/4GGL0Y>

31 січня 1933 року заарештований письменник та політичний діяч Василь Атаманюк-Яблуненко

В «обвинувальному висновку» зафіксовано: «Атаманюк був одним із керівників київської організації УВО (Українська військова організація). З його ініціативи і під його керівництвом була створена в Києві організація галицьких письменників «За плуг», перейменована в 1923 р. в «Західну Україну», що ставила своєю метою організацію контрреволюційних повстанських сил». Письменника звинувачували в тому, що він проводив «активну контрреволюційну діяльність, спрямовану на повалення радянської влади і встановлення української буржуазно-демократичної республіки».

Вимучений тортурами, Атаманюк вимушено «визнав» себе винним і звів на себе й на деяких інших письменників наклеп. Засуджений судовою трійкою

при Колегії ОДПУ УСРР 1 жовтня 1933 за статтею 54-11 Кримінального кодексу УСРР на 5 років ув'язнення.

Перебуваючи у концтаборі «Карлаг» (Карагандинський виправно-трудовий табір, один із найбільших у СРСР, на території Казахстану), 1 березня 1935 року Атаманюк звернувся до особливого уповноваженого НКВС у Москві із проханням про помилування. У листі він писав: «Після арешту неймовірними зусиллями деяких слідчих, які знущалися наді мною, били, двадцять діб не дозволяли спати і лягати, заставляли безперервно бігати, загрожували різними тортурами і т. і., помістили серед польських шпигунів. Мене довели до безвольного, несвідомого стану, і я вимушений був зізнатися під диктування в неіснуючих злочинах».

Згодом Василь Атаманюк-Яблуненко відбував покарання на Соловках. Прохання про помилування він надсилав і до Йосипа Сталіна (19.5.1937), і до Андрія Вишинського (29.5.1937). Проте вони не полегшили його долі. 9 жовтня 1937 року Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області у справі № 103010/37 засудила до розстрілу 1825 соловецьких в'язнів. Більшість із них були українці, 134-х із них атестували як «українських буржуазних націоналістів». У розстрільному списку, поряд із Лесем Курбасом, Миколою Кулішем, Марком Вороним, Миколою Зеровим, Валеріаном Підмогильним, Павлом Филиповичем, Омеляном Волохом, Антоном Крушельницьким, Юрієм Мазуренком, Климом Поліщуком та іншими був Василь Атаманюк. Усіх їх безпідставно було звинувачено у тому, що «залишаючись на контрреволюційних позиціях, продовжуючи контрреволюційну шпигунську терористичну діяльність, вони створили контрреволюційну організацію».

Джерела

Атаманюк-Яблуненко Василий Иванович // Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/ATZocL>

Шевченко Сергій. Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України // Радіо Свобода. – 2012. – 12 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/JlLpzh>

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/DZZLPR>

Степула Надія. Атаманюк-Яблуненко передбачив свою долю // Радіо Свобода. – 2012. – 24 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/8AnzM8>

Лютий

1 лютого 1964 року заарештований генерал Петро Григоренко[12 – Див. також: «12 березня 1964 року генерал Петро Григоренко направлений на психіатричну експертизу»]

У моїй душі царював розлад. Мені важко було мовчки терпіти лицемірство правителів, та одночасно я розумів, що виступ буде коштувати мені способу життя, що цілком мене влаштовував [...] з особливою силою навалилася на

мене думка, що давно вже переслідувала мене: «Треба виступати. Не можна мовчати».

Петро Григоренко

7 вересня 1961 року Петро Григоренко виступив на партконференції Ленінського району Москви із закликом «підсилити демократизацію виборів і широку змінюваність, відповідальність перед виборцями». Після цього усе враз змінилося: 54-річний генерал був позбавлений депутатського мандата з формулюванням «за політичну незрілість», негайно був усунутий від викладання у Військовій академії ім. М. В. Фрунзе, одержав сувору догану по партійній лінії та моментально був висланий на службу на Далекий Схід.

Восени 1963 року, перебуваючи у відпустці у Москві, Григоренко організував підпільну «Спілку боротьби за відродження ленінізму». Написав сім листівок, які були поширені у Москві, Володимирі, Калузі, військах Ленінградського і Середньоазіатського округів. У листівках ішлося про бюрократичне переродження радянської держави, її каральну політику стосовно робітників, причини продовольчої кризи в країні.

1 лютого 1964 року Григоренка вперше арештували співробітники КДБ. На допиті він відхилив пропозицію голови КДБ В. Семичасного «покаятися», щоб уникнути арешту і суду, після чого був звинувачений за статтею 70 («антирадянська агітація та пропаганда») Кримінального кодексу РРФСР, а потім направлений на судово-психіатричну експертизу до Інституту ім. Сербського. Експертиза визнала його неосудним із діагнозом «параноїдальний розвиток особистості, що виник в особи з психопатичними рисами характеру».

22 квітня 1965 року генерали вирішили, що Григоренко одужав.

Коли Брежневу принесли документи про звільнення, він запитав, де, власне, колишній генерал. Дізнавшись, що він уже звільнений з лікарні, вимовив: «Даремно поквапились».

Джерела

Бекірова Гульнара. Сторінки кримської історії. Петро Григоренко. Закінчення // Радіо Свобода. – 2015. – 16 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/o19kQX>

Зубарев Дмитро, Кузовкін Геннадій. Григоренко Петро Григорович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2007. – 14 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/q6Wnsb>

Корсун Лідія. Ген дисидентства. Сини Петра Григоренка і Сергія Єсеніна підтримують дух правозахисту в Америці // Україна молода. – 2005. – 27 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/XRaxm6>

Овсієнко Василь. Петро Григоренко – радянський генерал, який став дисидентом // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 21 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/F8BBdV>

Сюндюков Ігор. Генерал, що рятував честь українців // День. Україна Incognita. – 2012. – 21 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/MQvdi8>

Шаповал Юрій. Нестандартний генерал // День. – 2007. – 13 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/dSm9Ns>

Генерал Петро Григоренко: Спогади, статті, матеріали / Упоряд. та передм. О.Обертаса. – К.: Смолоскип, 2008.

Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник: 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2012.

4 лютого 1934 року завершено розгляд справи «групи Зерова»: поетів Миколи Зерова, Павла Филиповича, Марка Вороного, літературознавця Ананія Лебеда, мистецтвознавця Бориса Пилипенка і художника Леоніда Митькевича

Чотири дні слідство розглядало кримінальну справу проти «групи Зерова» – усіх звинувачували «у приналежності до контрреволюційної націоналістичної групи, що готувала повалення радянської влади в Україні, а також терористичні акти проти радянських і партійних керівників».

«С моей стороны был только один раз сделан призыв к террору – в форме прочтения стихотворения Кулиша на собрании у Рыльского», – «зізнався» Микола Зеров на суді.

Зеров, Лебідь та Филипович отримали по 10 років таборів, Марко Вороний – 8 років, Пилипенко та Митькевич – по 7.

Узимку 1936 року «банда» вирушила на етап за маршрутом Ведмежа Гора – Кем – Соловки.

Микола Зеров на дозвіллі займався перекладами та історико-літературними дослідженнями. Марко Вороний вивчав мови та багато читав.

Павло Филипович, як згадують очевидці, був сильно пригнічений та перебував у стані глибокої депресії.

Восени 1937 року «справу Зерова» переглянула Особлива трійка Управління НКВС СРСР Ленінградської області. Зеров, Филипович, Вороний і Пилипенко були розстріляні в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року. Ананій Лебідь був вбитий у грудні того самого року в Ленінграді.

Вижити вдалось лише Леоніду Митькевичу, чиї свідчення про фальсифікацію процесу були заявлені під час процесу реабілітації у 1957 році.

31 березня 1958 року справу було анульовано за відсутністю складу злочину: «Проверкой установлено, что бывший сотрудник НКВД УССР Овчинников, принимавший участие в расследовании данного дела, за нарушение социалистической законности осужден, а бывший сотрудник НКВД Литман за фальсификацию следственных материалов из органов госбезопасности уволен по фактам, дискредитирующим звание офицера» (Митькевич свідчив, що Явіц Літман катував учасників сфальсифікованої справи, аби витягнути потрібні слідству свідчення).

Джерела

Безсмертний-Анзіміров Андрій. Павло Филипович // День. Україна Incognita. – 2015. – 2 вересня. Режим доступу: <https://goo.gl/qXa4SI>

Джувага Вадим. Микола Зеров: «неокласик» і «терорист» // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2012. – 17 червня. Режим доступу: <https://goo.gl/vZzJGs>

Жертвы политического террора в СССР: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/hVMxNE>

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/631bUj>

Белкіна Тетяна. Функція поета // День. – 1999. – 13 жовтня. Режим доступу: <https://goo.gl/E3xwka>

Украинские «националисты» в СЛОНе // Соловки: Энциклопедия: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo.gl/rXr1Oj>

Шевченко Сергій. Соловецький реквієм. – К.: Експер-Поліграф, 2013.

8 лютого 1946 року заарештували колгоспницю Анну Гричаник-Вітт[13 – Текст Олександр Очман.]

Нюся Гричаник була простою дівчиною з Тернопільщини, не писала віршів, не переховувала партизанів УПА, не переказувала політичні анекдоти – вона так ніколи і не зрозуміла, чим заслужила звання «ворога народу». Ця історія маленької людини, яка через обмову ув'язненої сусідки потрапила під каток політичних репресій, схожа на сотні тисяч інших. Подібні справи велися механічно і безособово, на місці Анни міг би опинитись кожен.

Вона згадувала: «Прошел слух, что в село приехали военные. Остановились они в школе и вызывают молодежь и что-то спрашивают, но меня это не тревожило. В 2 часа ночи они пришли за мной, мама плакала, падала на колени, просила не забирать меня... Усадили меня на сани, рядом солдат с винтовкой, и повезли в школу, ту, где я училась... Сразу повели на допрос. Спрашивали такое, что я в жизни не слышала и не видела. Заставили раздеться. В то время зашел старший по чину, уже немолодой человек, и сказал мне: одевайся. Увели в подвал, там я просидела до утра. На следующий день меня увезли в городок Котыченцы, в 7 км от нашей деревни. Там опять допрос и ночь в подвале, так длилось целую неделю. Потом поездом увезли в город Чортков, уже в настоящую тюрьму, одиночную камеру. На допрос вызывали ночью, а днем не давали спать. Следователь был очень строг, униженный было много, требовал говорить то, чего я не знала, а он все что-то писал. Так длилось до 11 мая 46-го года».

Після трьох місяців безкінечних і беззмістовних допитів суд над Анною Гричаник тривав аж... п'ять хвилин. Дівчину було засуджено до 10 років ув'язнення і 5 років обмеження в правах.

Ми ніколи не дізналися би про це, Нюся Гричаник розчинилася б у морі інших жертв режиму, якби на її долю не випала участь в одній із найтрагічніших подій постсталінського ГУЛАГУ – Кенгірському повстанні. Чоловіча і жіноча зони злилися та на 40 днів утворили власну «республіку», населення якої, до речі, більше ніж на 46 % складалося з репресованих українців. Тут Анна встигла по-справжньому обвінчатися зі своїм коханим Костянтином Віттом. Бунт придушили танками.

Джерела

Гричаник-Витт. Анна. Тяжелая молодость// Воля: Журнал узников тоталитарных систем. – 1994. – № 2-3.

Кенгір. Сорок днів свободи: [Документальний фільм]. Режим доступу: <https://goo.gl/uN5YY0>

Повстання у таборі Кенгір, спогади Ольги Годяк: [Документальний фільм]. Режим доступу: <https://goo.gl/V8Fqw9>

Формозов Микола. Танки врізалися просто у натовп... // Новая газета. – 2012. – 10 декабря. Режим доступу: <http://goo.gl/zrPcTK> (переклад Олени Бондаренко)

8 лютого 1946 року загинув мистецтвознавець Сергій Гіляров

Раздел готического искусства Гиляров читает с таким воодушевлением, что непосвященный студент может сделать вывод, что это было настоящее искусство и что пролетариату не под силу строить свое искусство.

Із анонімної статті у журналі «Кино-кадры»

Колекція музею художнього мистецтва, де працював після звільнення Гіляров, була ідеологічно ворожа режиму. Працівникам доводилося виправдувати сам факт існування світового мистецтва та необхідність ознайомлення з ним.

Знавець світової культури Гіляров, звісно ж, був невідомим, не мав достатньо літератури та довідників, але листувався з колегами іноземними мовами. Цього вистачило, щоб у 1933 році посадити його до в'язниці за «активну участь у контрреволюційній організації і шпигунському характері зв'язку із закордоном». Після десятків жорстоких допитів та семимісячного ув'язнення його випустили через відсутність доказів. Згодом він зміг повернутися до рідного Музею мистецтв при ВУАН (нині – Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків).

Коли почалася війна, Гіляров відмовився евакуюватися з Києва і лишився на окупованій німцями території – хранитель мав перебувати біля експонатів. На жаль, Сергій Олексійович не зміг запобігти пограбуванню музею. Проте, щоб хоч частину шедеврів залишити нащадкам, Гіляров погодився бути директором музею, щодня ходив туди на роботу. В газеті «Нове українське слово» вийшла низка його публікацій про діячів культури німецького походження. Він завжди і скрізь писав про художників, але водночас наголошував на раніше табуйованих темах: колгоспах, Голодоморі, церквах, знищених більшовиками у Києві... На виставці Музею-архіву Переходової доби, створеного групою київських науковців у 1942 році, були продемонстровані тисячі документів, фото, свідчень. Професор Гіляров одним із перших розповів світові про знищення більшовиками найдавніших храмів, пам'яток культури та мистецтва.

30 грудня 1945 року мистецтвознавця заарештували вдруге. Його звинувачували у співробітництві з нацистською владою під час тимчасової окупації Києва. В «особистому свідченні» зафіксовано діалог дослідника зі слідчим:

– Чому ви залишилися на окупованій території і працювали на німців?

– Я усвідомлював, що моя поведінка, мої антирадянські випадки в епоху окупації не можуть минуться для мене безкарно, якщо повернеться радянська влада. «Ми залишимося тут до останнього подиху або до переможного кінця», – казав я всім, хто радив мені їхати.

Гіляров зізнався, що його лякала політика червоного терору: «Я не міг прийняти деяких реформ у сфері народного просвітництва, коли на посади професорів призначалися люди без необхідної кваліфікації... До колективізації в мене було внутрішньо негативне ставлення. Через ці суворі й жорстокі методи... Неприйнятною була для мене й художня політика радянського уряду. Продаж через Держторг за кордон музейних цінностей як наших, українських, так і столичних музеїв. Я схильний бачити в цьому шкідливу антирадянську ініціативу. Я намагався в порядку відомчої підлеглості протестувати проти цього, але, звичайно, дарма... Нарешті, я дуже негативно ставився до знищення пам'яток архітектурної давнини в Києві. Протестувати чи виступати проти цих руйнацій я не бачив можливості, оскільки вони були санкціоновані вищими урядовими органами».

До справи долучили доноси й посилення на гіляровський коментар до картини Пітера Брейгеля «Сліпі». Мовляв, хтось чув під час його лекції, як народ іде за сліпцями і впаде вслід за ними в провалля...

Сергій Гіляров помер 8 лютого 1946 року у Лук'янівській в'язниці Києва. Офіційною причиною смерті було названо запалення легень. Згодом з'ясувалося, що науковець помер від виснаження – відмовився від їжі, оголосивши голодування.

Джерела

Безручко Олександр. Професор Сергій Гіляров: Етапи творчого і педагогічного шляху // Студії мистецтвознавчі. – 2010. – № 3(31). Режим доступу: <https://goo.gl/7wJfha>

Безручко Олександр. Сергій Олексійович Гіляров: доля вченого та мистецтвознавця на тлі війни // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2011. – № 1 (36). <https://goo.gl/9JJciv>

Гедз Віталій. Музеї Києва під час нацистської окупації // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. – Переяслав-Хмельницький, 2010. Режим доступу: <https://goo.gl/vvEnqP>

Гіляров Сергій Олексійович // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті. – К.: Світ Успіху, 2005. Режим доступу: <https://goo.gl/rmwlrp>

Іванов Юрій. Гілярови – на всі часи. Історія одного родоводу // Дзеркало тижня. – 2005. – 8 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/MulovN>

9 лютого 1923 року 38 борців українського національно-визвольного руху підняли повстання у Лук'янівській в'язниці [14 – Текст Тетяни Швидченко.]

Після революційно-воєнних 1917–1921 років боротьба проти окупантів України звузилася до невеликого за розмірами островка надії на свободу. Серцем його був Холодний Яр. 1922 рік почався новою, відчайдушною хвилею опору тих небагатьох «лицарів абсурду», які ще мали силу опиратися. Але

на той час більшовицька репресивна машина отримала міцне підґрунтя і працювала на повну силу.

ЧК переграла українських повстанців руками самих українців. У тому самому 1922 році чекістами була проведена серія операцій зі знешкодження повстанського ядра в запіллі. Вони створили фальшивий повстанський штаб, від імені якого працювали завербовані колишні старшини УНР. Агенти виходили на зв'язок з отаманами й активно розробляли їхнє оточення. Здавалося б, їхня діяльність мала викликати підозру в загартованих не одним роком війни бойовиків, але загальна виснаженість, зневіра і хитра радянська політика непу зіграли свою роль.

У середині вересня 1922 року багатьма губерніями прокотилася хвиля арештів працівників місцевих повстанських комітетів та інших підпільників, ув'язнили майже тисячу осіб. А наприкінці вересня відбулася сумнозвісна нарада отаманів під Звенигородкою, яку скликали агенти ЧК Петро Трохименко («Гамалій») та Юхим Терещенко («Завірюха»). Ця операція зі знешкодження повстанської верхівки мала дві назви: «Заповіт» або «Щирие». В результаті майже всі ключові воєначальники українського повстанського руху опинилися у Лук'янівській в'язниці.

Вирок «рыцарям бандитизма» винесли 2 лютого 1923 року – розстріл. Звичайно ж, на повстанців не поширювалася проголошена тоді амністія до 5-річчя Жовтневої революції. Та, програвши свою війну, засуджені на смерть лицарі духу вирішили не віддавати ворогові останню битву.

9 лютого 1923 року, о 8:30, в одну з камер, де сиділо 14 холодноярівських отаманів, як зазвичай, подали бак з окропом. Обливши окропом охоронця, в'язні забрали ключі та револьвер. Бій точився близько чотирьох годин. Повстанці прекрасно розуміли, що шанси на життя дорівнюють нулю. Захопивши в тюремної охорони кілька рушниць, менше ніж 30 чоловік билися як леви проти переважаючої сили ворога, на озброєнні якого були навіть кулемети. Рештки набоїв використали для себе – «щоб від своєї, не чекістської». «Живе Україна!» – останні слова, що, ймовірно, промовив Андрій Чорнота, виринули й потонули у глухих стінах кам'яної пастки людських долі.

Тих, хто вижив, свідомо не стріляли на місці. Після катувань комендант Лук'янівки М. Ріхтер власноруч постинав їм голови сокирою.

Загибель очільників одного з найлегендарніших рухів українського опору окреслила початок довгого і темного етапу для всього українського народу. Але Лук'янівська в'язниця стала свідком того, як з уламків дійсності народжується надія на майбутнє. І сьогодні вже від нас залежить, чи буде воно переможним.

10 лютого 1969 року намагався вчинити самоспалення вчитель Микола Береславський[15 – Текст Олени Кухар.]

Береславський планував провести акцію біля пам'ятника Тарасу Шевченку, але передумав робити це просто неба – був дуже сильний мороз, падав сніг, тому в парку майже нікого не було. Взявши з собою заздалегідь виготовлені транспаранти з гаслами «Боріться за законні права української мови» та «Свободу діячам української культури!», Береславський зайшов до вестибюлю головного корпусу Київського університету.

Заховавши каністру з бензином за два кроки від себе, за дверима, він голосно звернувся до студентів та викладачів зі словами: «Хай живе самостійна Україна!», «Припиніть дискримінацію українського народу!»

Більше нічого зробити Береславський не встиг. «Я ще не скінчив говорити, – згадував він, – коли до мене підскочили, зірвали з мене ці транспаранти, руки скрутили – там здорові такі, я вже не пам'ятаю, бо я в такому нервовому стані був – чи це були молоді студенти, чи це були вже немолоді люди, але знаю одне, що були міцні та здорові. Схопили і, видно, телефонували, бо мене протримали недовго в такій невеличкій кімнатці».

Швидкість та злагодженість дій вражає: студенти чи викладачі, які схопили Береславського, добре знали, що робити. Вже за 10-15 хвилин до університету приїхали представники КДБ. Активіста повезли спочатку до республіканського КДБ, а потім – до обласного. Микола Береславський впродовж 1960-х років активно поширював самвидав та інформацію про арешти й переслідування української інтелігенції, писав протести до вищих інстанцій про порушення законів. 10 лютого 1969 року він заходив до університету, обвішаний транспарантами, маючи на утриманні трьох неповнолітніх дітей і хвору матір.

30 травня 1969 року Береславський був засуджений Київським обласним судом за статтею 62-1 («Публічні заклики до зради Батьківщини, вчинення терористичного акту або диверсії») Кримінального кодексу УРСР до 2,5 року ув'язнення в мордовських таборах суворого режиму. Там Береславський неодноразово голодував на знак протесту проти тюремних порядків.

В інтерв'ю 2001 року він згадував: «Лежав у лікарні, не давали мені лікування те, що треба. Я відчував сильний біль – головні болі та інші, у мене виразка шлунка, а вони не давали терміново ліків – я оголошував голодівку. Потім був такий випадок. Один молодий в'язень, хлопець, кинувся на заборонену зону, почав там кричати, матір кликати. Він був хворою людиною. Його охоронці застрелили. Ми оголосили акцію протесту проти цього. За це теж карали – ШІЗО».

Після звільнення в 1971 році Микола Береславський намагався творчо працювати і мати зв'язки з видавництвами, співпрацював із самвидавними журналами «Український вісник», «Пороги», «Монастирський острів», з газетами. Його невеликі дописи, повідомлення, нариси потрапляли за кордон, друкувалися в Америці, Канаді, Франції.

Береславський жив у Дніпропетровську, де довгі роки після звільнення за ним стежили і здійснювали обшуки. Ще невеличкий витяг зі спогадів дисидента: «Після звільнення був на мене різноманітний тиск. Наприклад, у мене декілька разів були обшуки, забрали дуже багато мною написаного. Або за совєцької влади були заборонені деякі твори відомих людей – їх вилучали. Бувало, що при одному трусові вилучали більше сотні різних документів. Ці обшуки бували частенько, десь разів вісім-десять, і весь час щось забирали».

Під час радянських свят дисиденту заборонялося виходити з квартири, з двору...

Лише за рік після проголошення незалежності України, 28 серпня 1992 року, Береславського реабілітували.

Джерела

Захаров Борис. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). – Х.: Фоліо, 2003. Режим доступу: <https://goo.gl/80NQ1E>

Овсієнко Василь. Інтерв'ю Миколи Олександровича Береславського 2 квітня 2001 р. // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2008. – 7 липня. Режим доступу: <http://goo.gl/RTrh39>

Рапп Ірина. Береславський Микола Олександрович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 18 квітня. Режим доступу: <http://goo.gl/rShNGr>

11 лютого 1963 року в Києві розпочалася Республіканська конференція з питань культури української мови. Учасники конференції порушили питання про надання українській мові статусу державної

Організаторами конференції були Київський державний університет та Інститут мовознавства Академії наук УРСР. Громадський резонанс мали виступи й культурно-мовна діяльність письменників Максима Рильського, Костянтина Гордієнка, Бориса Антоненка-Давидовича, Миколи Шумила, Петра Панча, Дмитра Білоуса, мовознавців Михайла Жовтобрюха, Віталія Русанівського, Миколи Пилинського та багатьох інших.

Конференція стала публічним протестом проти політики партійно-радянського керівництва у мовній сфері. Учасники конференції виступили за надання українській мові статусу державної.

Конференція проходила у «жовтому» корпусі Київського університету на бульварі Шевченка. Інформаційний вибух стався, коли слово для виступу дали молодій дослідниці Лідії Орел. Вона розповіла про реальний стан української мови, про витіснення її з усіх сфер життя.

Наступним виступив диктор Петро Войко. Він пропонував усунути такі слова, які вважалися нібито українськими, але були скальковані з російської мови. Того самого вечора в ефірі він зачитав відредагований текст, без «радянських» адаптацій.

На конференції прозвучало 27 доповідей. Учасники форуму звернулися до ЦК КПУ та уряду України з клопотанням ввести в усіх дошкільних, загальноосвітніх і середніх спеціальних навчальних закладах українську мову навчання, усю документацію в установах, підприємствах, на транспорті і в торгівлі вести рідною мовою. У клопотанні йшлося також про збільшення видання наукових праць, художніх книжок і підручників українською мовою та виробництва українських фільмів.

Джерела

Грабовський Сергій. Від «Культури мови» до «Інтернаціоналізму чи русифікації?»: напівзабута сторінка українського життя у лютому 1963 року // Радіо Свобода. – 2008. – 13 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/lw8RER>

Грабовський Сергій. Непоко́ра-1963: забуттю підлягає? Режим доступу: <https://goo.gl/ZVqdw>

Ермоленко Світлана. Культура мови. Режим доступу: <https://goo.gl/N9yBHS>

У Києві розпочалася конференція з питань культури української мови: календар <https://goo.gl/7zXlX7>

19 лютого 1973 року заарештований поет Степан Сапеляк[16 – Текст Ірини Скакун.]

Я не можу сьогодні розповідати конкретні судові справи, конкретні долі... Я просто назву тут, у цьому залі, імена деяких відомих мені в'язнів. Як уже ви чули вчора, я прошу вас уважати, що всі в'язні совісті, усі політв'язні моєї країни розділяють зі мною честь Нобелівської премії Миру...

Із Нобелівської промови академіка Андрія Сахарова

Серед 129 прізвищ в'язнів совісті – 74-тим у списку – Нобелівський лауреат назвав прізвисько письменника і правозахисника Степана Сапеляка. 19 лютого 1973 року його та ще сімох членів підпільного націоналістичного угруповання на чолі з Володимиром Мармусом заарештувало КДБ. У лютому-червні того самого року було взято під варту інших учасників групи.

За рік до арешту Сапеляк почав протестувати, зокрема, проти агресивного компартійного свавілля та арештів української інтелігенції – він написав на ім'я генсека ЦК КПРС Брежнєва та першого секретаря ЦК КПУ Щербицького відкриту заяву.

У січні 1973 року хлопець вступив до створеної в його рідному селі підпільної патріотичної організації. Окрім очільника Володимира Мармуса її учасниками були Володимир Сеньків, Петро Вітів, Петро Винничук, Микола Мармус, Микола Слободян, Андрій Кравець, Микола Лисий.

У ніч проти 22 січня 1973 року, до 55-тої річниці проголошення УНР та 54-тої річниці Акту злуки ЗУНР з УНР, юнаки вивісили над установами Чорткова чотири національні прапори та розповсюдили 19 написаних від руки великих листівок з гаслами «Ганьба політиці русифікації!», «Хай живе зростаючий український патріотизм!», «Свобода слова, друку, мітингів!», «Свободу українським патріотам!».

24 вересня 1973 року Степан Сапеляк був засуджений Тернопільським обласним судом за «антирадянську агітацію і пропаганду» та «організаційну діяльність та участь в антирадянській організації» до 5 років позбавлення волі та 3 років заслання. Також йому інкримінували зберігання рукописної книжки Володимира Мармуса з повстанськими піснями та написання вірша антирадянського змісту, прослуховування закордонних радіостанцій і поширення «наклепницьких вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний лад».

У в'язниці Сапеляк голодував, протестував, нелегально передавав листи на волю, за що не раз потрапляв до карцеру. Він був одним з наймолодших, тому ним опікувалися вояки УПА – «25-літники». 23 червня 1974 року Степана побили наглядачі, і наступного дня вибухнув страйк, у якому взяли участь 45 політв'язнів різних національностей.

У лютому 1978 року Степана Сапеляка етапували на заслання до села Богородське Ульчського району Хабаровського краю. Звільнений у 1981 році.

Джерела

Овсієнко Василь. Сорокаріччя арештів 1972 року // Слово Просвіти. – 20120. – 19 січня. Режим доступу: <http://goo.gl/vxEk0n>

Рапп Ірина, Овсієнко Василь. Степан Сапеляк Режим доступу: <http://goo.gl/KXp9Di>

20 лютого 1932 року мистецтвознавець Микола Макаренко відмовився від участі у створеній українським радянським урядом «ліквідаційній комісії», що мала готувати наукове підґрунтя для знищення старовинних церков

Зі встановленням радянської влади в Україні почалась ідеологічна «переоцінка» культури. Мистецтвознавці змушені були відстоювати існування чи не кожної історичної пам'ятки та перешкоджати вивезенню за кордон цінних експонатів. Особливо дісталось церквам та соборам.

У Києві було заплановано створення нового урядового кварталу. Замість ансамблю собору Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого монастиря та Трьохсвятительської церкви влада вирішила спорудити будівлі Раднаркому і ЦК КП(б)У, а посередині поставити пам'ятник вождю революції – Леніну.

Для оцінки проектів скликали спеціальну комісію, до якої запросили відомого мистецтвознавця Миколу Макаренка. Він розкритикував «ліквідаційний план» і написав телеграму особисто Сталіну, аби захистити культові споруди.

Разом із вченими, завідувачами музеїв та архівів, художниками та істориками він звернувся з листом-протестом до Раднаркому УРСР. Кожен з підписантів отримав відповідь з вимогою відкликати підпис і заспокоїтись. Макаренко відмовився мовчати, і за два роки його заарештували фактично за відмову ставити підпис під актом про знесення Михайлівського Золотоверхого собору: «за контрреволюционную деятельность, выразившуюся в противопоставлении проводимым мероприятиям».

Упродовж трьох років заслання у Казані Макаренко не кидав справу всього свого життя: консультував Центральний історичний музей, викладав у художньому технікумі та стежив за новинами з Києва. У 1936 році його знову заарештовували за «принадлежность к контрреволюционной фашистски настроенной группе, систематическом проведении антисоветской агитации среди коллег и студентов» і вислали на три роки до Томської виправно-трудової колонії № 2. 15 грудня 1937 року – знову арешт і страшний вирок.

4 січня 1938 року Миколу Макаренка стратили у таборі. Місце поховання невідоме. Реабілітований у 1965 році.

Джерела

Бугрим Валентин. Микола Макаренко і брати Реріхи. Режим доступу: <https://goo.gl/TEB6ON>

Висока доля Миколи Макаренка // Кримська світлиця. – 2007. – 28 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/FEUuXw>

Єфремова Валентина. Микола Омелянович Макаренко. Режим доступу: <https://goo.gl/ws5jsj>

История археологии: личности и школы: Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки (Киев (5-8.10.2010)). – СПб: Нестор-История, 2011. Режим доступа: <https://goo.gl/dC9WdV>

Макаренко Микола. Орнаментація української книжки 16-17 століть. – К., 1926. Режим доступа: <https://goo.gl/TmfpJW>

Макаренко Николай Емельянович (1877-1938) // Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917-1991). – СПб, 2003. Режим доступа: <https://goo.gl/9U5YAz>

Макаренко Николай Емельянович // Жертвы политического террора в СССР: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://goo.gl/fKJ6Ff>

20 лютого 1972 року заарештований поет Микола Холодний[17 – Текст Ірини Скакун.]

Його поважали. Проте навіть після смерті колишні політв'язні не визнають його «своїм», а колеги делікатно кажуть: «людина складної долі» або «контroversійна персона».

За словами правозахисника Василя Овсієнка, в університеті вірші Миколи Холодного цитували як молитви. Самвидавські журнали називали його найпопулярнішим поетом в Україні. Його легендарна збірка «Крик з могили» вийшла друком у Франції, США, Канаді, Чехословаччині, Польщі. Це була книжка, спрямована проти національної політики КНРС. Щоправда, вона вийшла під назвою «Захальні вірші з України» і без прізвища автора. Але в ній містилася низка творів, які вже публікувалися, тому зорієнтуватись було не складно. Звичайно, це спонукало КДБ подумати про «перевиховання» поета.

Різкий, принциповий і конфліктний, Микола Холодний мав унікальний талант виводити каральні органи з рівноваги. Він був на чолі ходи зі смолоскипами до пам'ятника Іванові Франку, з нагоди дня філолога виступив в університеті з віршем про «300-ліття воз'єднання України з Росією», після чого на дибі став увесь університет, озвіріло КДБ, партком і керівництво.

У квітні 1965 року Микола Холодний зазіхнув на гостро табуовану тему. На студентській науковій конференції у доповіді він цілеспрямовано згадував, звичайно в позитивному контексті Симона Петлюру й Уласа Самчука. А в серпні того самого року поїхав у карпатське село Шешори на відкриття забороненого пам'ятника Тарасові Шевченку, де з В'ячеславом Чорноволом, Зіновією Франко та іншими дисидентами влаштував мітинг протесту. За це довелося попрощатися з університетом і «гордим званням» комсомольця.

Поет згодом згадував, що незадовго до відрахування він наклеїв на факультетській дошці пошани отримані від Чорновола фотопортрети заарештованих Святослава Караванського, Івана Світличного, Валентина Мороза та ще кількох українських дисидентів.

Микола Холодний поширював лист до пленуму Спілки письменників України з питань роботи з творчою молоддю. У зв'язку з арештами шістдесятників звертався до лідера Китаю Мао Цзедуна з проханням надати політичний притулок.

20 лютого 1972 року Миколу Холодного заарештували за звинуваченням в антирадянській агітації і пропаганді (стаття 62 ч. 1 Кримінального кодексу Української РСР) Але замість учергове показати характер Холодний пішов на компроміс зі своїми принципами і совістю.

7 липня 1972 року славнозвісна газета «Літературна Україна» опублікувала сфабрикованого КДБ листа «На терези совісті» за підписом Холодного. Автор ніби зрікався своїх «політично хибних віршів» та осіб, які штовхали його в «антирадянську трясовину». Холодного звільнили зі слідчого ізолятора КДБ УРСР на підставі постанови про припинення кримінальної справи.

Звичайно, ні талант, ні бунтарські звички нікуди не зникають. Холодний і далі мав активну громадську і життєву позицію. Але усе своє життя повторював, що він жив до 1972 року і помер саме тоді. Миколу Холодного знайшли до смерті закатованого у власній квартирі. Він помер, імовірно, у березні 2006 року.

Джерела

Горобець Олександр. Однокрила доля поета Миколи Холодного // Gazeta.ua. - 2011. - 6 травня. Режим доступу: <https://goo.gl/rprk70>

Овсієнко Василь. Холодний Микола Костьович: [Інтерв'ю Миколи Холодного 6 жовтня 1999 року; творчий вечір 13 вересня 1999 року; вірші] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. - 2007. - 13 листопада. Режим доступу: <https://goo.gl/j3BdJx>

Панченко Володимир. Пекло Холодного // ЛітАкцент: [Електронний ресурс]. - 2009. - 17 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/cuKeJH>

Черкаська Ганна. Народився на світ я людиною, а, на жаль, помираю борцем. Режим доступу: <https://goo.gl/ZGdqv1>

20 лютого 1972 року. Операція «ВЛОК»: заарештований учасник національно-визвольного руху Василь Долішній[18 - Текст Олени Кухар.]

Василь Долішній ще у віці 13 років став зв'язківцем УПА, а 16-річним хлопцем витримав катування НКВС. На його долю випали три арешти і двадцять років таборів та в'язниць: сидів Долішній при Сталіні, Брежнєві, Андропові й Горбачові.

Перший арешт - 1946 рік. Зв'язківцем УПА селянський підліток з Франківщини був з 1944 року, а в листопаді 1946 року потрапив до НКВС, де зазнав тортур - ів землю, лежав долілиць, поки енкаведисти стріляли повз вуха, був підвішений за ноги, але нікого не видав. Потім утримувався в Тисменицькій та Станіславській тюрмах. Врешті-решт був засуджений до 10 років ув'язнення, які до 18-річного віку відбував у Княжівській тюрмі під Львовом, а потім був етапований до Норильлагу, де працював на шахтах. Долішній був звільнений за амністією 1954 року.

Другий арешт - 1972 рік. Після повернення з ГУЛАГу Долішній не заспокоївся. Після багатьох спроб він вступив на заочне відділення Івано-Франківського інституту нафти й газу, а потім, коли вже почав працювати за фахом і їздити містами, - поширював самвидав, зокрема роботу Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», та багато розмовляв з людьми.

Так звана «операція БЛОК», розпочата КДБ у січні 1972 року проти українського національного руху, торкнулася й Долішнього. В результаті цього «полювання на відьом» список заарештованих, серед яких були Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, сягнув сотні осіб.

Долішнього заарештували 21 лютого 1972 року і за статтею «антирадянська агітація і пропаганда» засудили до 7 років таборів суворого режиму і 3 років заслання.

Утримували Долішнього в Мордовських таборах, де він близько спілкувався з Чорноволом і Стусом. У 1975 році був етапований у табори Пермської області, там неодноразово потрапляв до карцеру за акції протесту. Після трьох років заслання у Сибіру, у грудні 1981 року, Долішнього звільнили.

Третій арешт – 1984 рік. Це було схоже на глузування: 54-річного Долішнього, у якого на той час була зламана рука, звинуватили у «злісному хуліганстві» – нападі на міліціонера. Ці цинічні сфабриковані звинувачення були частиною нової хвилі репресій проти українських дисидентів, цього разу – проти учасників Української Гельсінської спілки. Василя Долішнього на три роки відправили до табору суворого режиму в Комі АРСР. Звільнений він був лише під час «перебудови», у 1987 році. Йому лишалось 40 діб до кінця терміну.

Після звільнення політв'язень продовжував активну діяльність: організовував відновлення могил воїнів УПА, поширював самвидав, був одним із засновників Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

Джерела

Обрії особистості: Книга на пошану Івана Дзюби. – К.: Дух і літера, 2011.

Овсієнко Василь. Долішній Василь Михайлович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 19 квітня. Режим доступу: <https://goo.gl/CmNkBX>

22 лютого 1938 року заарештований компартійний діяч Павло Постишев

Ми мали його ліквідувати як ворога держави чотири роки тому, бо за це сидимо. Нам повинні ордени дати за передбачливість.

Остап Вишня про «замах» на Постишева

Перебуваючи на високих партійних посадах в Україні, Постишев твердо заявляв: треба раз і назавжди знести з лиця землі весь цей «історичний мотлох, який своїм існуванням живить коріння українського буржуазного націоналізму», а саме церкви та храми. За безпосередньою вказівкою Йосипа Сталіна він з насолодою громив українське національне відродження. Був одним із організаторів Голодомору.

У 1937 році для Постишева почався зворотній відлік. Після спроби побачити «ворога народу» у наркомі шляхів сполучення СРСР Лазарі Кагановичі його звільнили з посад першого секретаря Київського обкому і другого секретаря ЦК КП(б)У та відправили до російської глибинки секретарем Куйбишевського

крайкому ВКП(б). Зміни приголомшили активного винищувача всього нерадянського, і він став шукати ворогів ще завзятіше.

Першими жертвами Постишева на Поволжі стали фотограф та цинкограф місцевої газети. «На фото товарища Буденного, размещенном в газете "Волжская Коммуна", пятиконечная звезда на его рукаве имеет форму свастики. Требуя наказать врага за нескрываемую вылазку», – писав партійний діяч. Згодом його заяви і зовсім перетворилися на торжество абсурду – на зрізі ковбаси Постишев помітив силует Троцького і відразу ж відзвітував політбюро та Сталіну: «Я предлагаю прокуратуре и НКВД за такую колбасу посадить людей из 200 бывших торговых работников, а 20 из них судить и расстрелять».

Та згодом «судить и расстрелять» вирішили саме Постишева. Діяч з перших хвилин арешту активно «співпрацював» зі слідством та здав усіх, кого було «потрібно», зокрема і Станіслава Косіора, з яким разом морив Україну голодом. Із Бутирської тюрми, де сидів Постишев, на ім'я Єжова надходили листи: «Готов дать следственным органам откровенные показания о контрреволюционной деятельности против партии и народа, которую я проводил в течение многих лет».

26 лютого 1939 року Постишева розстріляли. Слідство встановило, що він був «членом центра правотроцкистской организации в Украине. У проведенні ворожої роботи був зв'язаний з Косіором, Чубарем, Балицьким, Якіром, Ашраф'яном, Вегером, Косаревим та іншими. Брав активну участь в організації та керівництві диверсійно-шкідницькою роботою в Україні. З 1920 р. був агентом японської розвідки, яку постачав найважливішими шпигунськими відомостями по Радянському Союзу».

У 1956 році Постишева реабілітували. Хрущов навіть називав його «честным, принципиальным большевиком», «хорошим человеком». У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору, без підстав для оскарження.

Джерела

Музиченко Ярослава. Вирок голоду // Україна молода. – 2010. – 15 січня. Режим доступу: <https://goo.gl/WcEZVq>

Стригун Юрій. Павло Постишев з'їхав з глузду, вишукуючи «ворогів народу» // Gazeta.ua. – 2014. – 28 лютого. Режим доступу: <https://goo.gl/A6JjYC>

22 лютого 1933 року письменниця Агата Турчинська дала свідчення проти десяти колег

За показами Агати Турчинської, українські письменники Федір Малицький, Михайло Козоріс, Дмитро Рудик, Дмитро Загул, Мелетій Кічура та інші були «прибічниками єдиної незалежної України, а їхня спілка письменників «Західна Україна» являла собою контрреволюційну організацію, яка мала на меті повалення радянської влади і відновлення Великої Соборної України». Такі слова були серйозною підставою для арешту і розстрілу названих осіб.

Літературна організація «Західна Україна» діяла у 1925–1933 рр. як підрозділ письменницької спілки «Плуг». До її складу входили митці – вихідці із західноукраїнських земель в Одесі, Полтаві, Харкові, Дніпропетровську, Києві. Програма й завдання організації були спрямовані

«на висвітлення тяжкого становища і революційної боротьби трудящих Західної України; на пропаганду досягнень Країни Рад серед народних мас західноукраїнського краю; на підготовку до возз'єднання з Радянською Україною».

У 1934 році в організації розпочались внутрішні «чистки». «Західна Україна» мала увійти до складу новоствореної Спілки письменників України, статут якої зобов'язував радянських письменників до «активної участі в соціалістичному будівництві і підпорядкуванні політиці комуністичної партії». Єдиним дозволеним для радянської літератури творчим методом визнавався «соціалістичний реалізм, в основу якого покладено засади партійності та народності».

Агата Турчинська також була членом літературної організації «Західна Україна». У своїх творах вона опрацьовувала тему повернення загнаної Галичини до радянської «Батьківщини». Можливо, вона не вірила в ідею незалежної України, що в майбутньому допомогло їй пережити інших та стати членом КПРС.

Поетові Федору Малицькому, єдиному з тих, проти кого свідчила Турчинська, вдалося подати клопотання про реабілітацію. 15 липня 1958 року Малицький звернувся до Прокуратури Київської області УРСР із заявою, в якій заперечив зведений на себе наклеп, стверджував, що його арешт був незаконним, а тому просив переглянути судово-слідчу справу. У зверненні до КДБ при Раді Міністрів СРСР по Ярославській області від 16 вересня 1958 року він викрив «механізм» тиску органів, які у 1933 році домоглися від нього потрібних їм зізнань: «Мені були зачитані свідчення, написані і підписані слідчим, в яких містилося стільки фальші і домислів, що я їх повністю відкидаю».

9 серпня 1959 року Президія Київського обласного суду на підставі протесту прокурора Київської області ухвалила: «Постанову Трійки при Колегії ДПУ УРСР від 9 травня 1933 р. скасувати, а справу щодо Малицького Федора Михайловича припинити у зв'язку з недоведеністю звинувачень».

Джерело

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/fvbLNw>

23 лютого 1934 року письменника-гумориста Остапа Вишню засудили до розстрілу[19 – Див. також: «3 січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні»]

«Застосувати... найвищу міру соціального захисту – розстріл», – ішлося у рішенні суду. На щастя, згодом найвищу міру замінили на 10 років виправних робіт.

Остап Вишня відбував покарання у виправному таборі Чиб'ю поблизу річки Печори. Там письменник навіть врятував якимось чином конвоіра. Ось фрагмент спогадів його товариша-в'язня: «Конвоір, який мав виконати вирок, упав на півдорозі від гострого нападу апендициту, а фельдшер Губенко та ще один приречений дотягли його і гвинтівку до табору. "І це вороги народу?" – мовив комендант і відправив на полегшені роботи».

У 1943 році Остапа Вишню несподівано звільнили. Однією з причин були успіхи УПА на військовому та ідеологічному фронтах. Сталін вирішив, що колишній петлюрівець своїми гуморесками має спростовувати «наклепи націоналістів» про те, що улюбленця цілої України – Остапа Вишню – нібито закатувала Москва. Перед письменником стояло завдання висміювати «буржуазних націоналістів», насамперед УПА. Так у 1945–1946 рр. з'явився сатиричний цикл Остапа Вишні «Самостійна дірка» – голос гумориста з могили.

«Буржуазні націоналісти» й повстанці привітали звільнення Остапа Вишні, частину заслуги в якому цілком слушно приписали і собі, та подякували гумористові, що він першим у широкій радянській пресі поінформував світ, що УПА активно діє та перемагає.

Повернення в літературу було для Остапа Вишні болісним. Хоча Павло Губенко і був на волі, жилося йому не дуже добре. Він постійно перебував під наглядом агентів. Ярлик контрреволюціонера й терориста, причеплений на суді у березні 1934 року, зняти «забули». Звичайно, все це позначалося на подальшій творчості Остапа Вишні. Лише 25 жовтня 1955 року письменника реабілітували. [20 – Текст Міли Мороз.]

Джерела

Остап Вишня. Самостійна дірка. Режим доступу: <https://goo.gl/H7cyNK>

23 лютого 1918 року розстріляний автор гімну кримських татар Номан Челебіджіхан

Я присягнувся перед народом його горе остудити

Скільки можна гнити живими і під вічною тлінню жити?

Якщо ж я зможу спокійно цей біль перенести,

Хай захолоне чорною кров'ю серце у мене в грудях.

З гімну кримськотатарського народу «Ant Etkenmen» («Я присягнувся»)

Номан Челебіджіхан, він же Челебі Челебієв, очолював уряд Кримської Народної Республіки у 1917–1918 рр., до моменту, коли у січні 1918 року владу на півострові захопили більшовики. Кримська Народна Республіка була одним із перших у світі проектів демократичної республіки мусульман.

Челебіджіхан вітав утворення Української Народної Республіки, підтримував зв'язки з Українською Центральною Радою. Кримськотатарська делегація у складі 10 осіб Мусульманського виконкому у вересні 1917 року підтримала рішення З'їзду народів Росії, що відбувся у Києві, перетворити Росію на федерацію рівноправних республік. Утім, Українська Народна Республіка, по суті як і Тимчасовий уряд Росії, так і не змогла остаточно визначитись із правовим статусом Кримської Народної Республіки.

Поеднуючи «республіканське з релігійним», Челебіджіхан став першим муфтієм мусульман Криму, Литви, Польщі і Білорусі. Політик вів боротьбу за кримськотатарський народ, вибирав ситуативних союзників задля Кримської держави. За це його заарештовували і за царя, і за Тимчасового уряду, і за більшовиків.

Челебіджихан не раз твердив, що «у Криму дружньо живуть різні національності, мов різні квіти і троянди в одному квітнику. Ми хочемо з цих різних кольорів скласти букет, і поставити його перед європейськими державами, і вимагати від них гарантій нейтральності і недоторканності до Кримського букету і самого Криму.

Ми будемо працювати спільно на процвітання Криму. Ми закликаємо до цієї роботи всі національності незалежно від раси. Крим повинен стати нейтральною і антиімперіалістичною країною і зразковою державою».

Після того як більшовики безперешкодно захопили владу у Сімферополі, Челебіджихана заарештували. 23 лютого 1918 року він був розстріляний у Севастопольській в'язниці. Тіло викинули в Чорне море.

Джерела

Громенко Сергій. Ant Etkenmen (Я Поклявся): до 130-річчя Номана Челебіджихана // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2015. – 28 грудня. Режим доступу: <https://goo.gl/zfRhpg>

Якубович Михаил. Номан Челебиджихан: жизнь как подвиг // Ислам в СНГ. – 2013. – 13 февраля. Режим доступу: <https://goo.gl/9AxY2k>

23 лютого 1938 року заарештований письменник, бандурист Гнат Хоткевич[21 – Текст Ірини Скакун.]

Як мені далі жити? Мене позбавили праці й хлібних карток. Ми голодуємо. Я спроможний купити лише один кухоль квасолі на день, із якої варимо на всіх юшку... На двох дітей маємо тільки одну пару чобіт, а їм же треба ходити до школи... В нас нічим топити... Вода в хаті замерзає...

Із листа Гната Хоткевича

Щойно Хоткевич, абсолютний невдаха у справах любовних, після двох гучних розлучень нарешті отримав шанс налагодити особисте життя, як на його голову посипалися біди.

Його твори зняли з друку – за «невідповідне ідейне спрямування». Видавництво вимагало повернути гонорар. Щоб розрахуватися з боргами, письменник змушений був розпродавати власні речі та працювати на декількох роботах одночасно, незважаючи на інвалідність. Але злидні не відступали, хоча він вже давно був мало не легендою в театральних, музичних і письменницьких колах. Хоткевичу не допомогла ні Спілка письменників України, ні Академія наук УРСР.

На нього полювали досить давно – він зазнав переслідувань ще за участь у керівництві політичним страйком у 1905 році й був вимушений переїхати з Харкова до Галичини. Методом нехитрих міграцій Україною і закордоном йому досі вдавалося уникати відкритих сутичок з каральними органами.

23 лютого 1938 року було виписано ордер на арешт Хоткевича як «учасника антирадянської української націоналістичної організації». Водночас відбувся трус на його квартирі, вилучили паспорт письменника, профквиток і мисливську рушницю.

Далі «тріхи» Хоткевича перед радянською владою тільки зростали. У постанові НКВС УРСР від 3 березня 1938 року його вже звинувачували в участі у «контрреволюційній українській повстанській організації» і в тому, що він «як агент німецької розвідки протягом тривалого часу проводив активну контрреволюційну націоналістичну організаційну і шпигунську діяльність».

Під постановою підписався оперуповноважений III відділу управління державної безпеки Ейдук. У протоколі допиту від 23 травня 1938 року, який вів той самий Ейдук, Хоткевичу інкримінувалося, що він «переконаний український націоналіст... протягом всього існування соціалістичної держави вів активну боротьбу з радянською владою».

Внаслідок вжитих «заходів фізичного впливу» письменник був змушений визнати себе німецьким шпигуном і «зізнатися у всіх скоєних злочинах».

У справі Хоткевича, надісланій на розгляд НКВС СРСР, як доведений факт стверджувалося, що у 1923 році у Харкові він був завербований для шпигування на користь Німеччини, а також був не лише пов'язаний з «Українською військовою організацією», а й «проводив активну діяльність по лінії цієї контрреволюційної організації».

Про останній момент у житті Гната Хоткевича свідчить «Виписка із протоколу № 69 засідання Особливої трійки УНКВС по Харківській області» від 29 вересня 1938 року: обвинуваченого розстріляти, а особисте майно конфіскувати.

Вирок виконаний 8 жовтня 1938 року.

Джерело

Самчинська Тетяна. Гнат Хоткевич: німецький шпигун із бандурою // Друг читача. – 2010. – 6 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/vpZCFx>

24 лютого 1973 року заарештований керівник національно-патріотичної підпільної організації у селі Росохач Чортківського району Тернопільської області Володимир Мармус

Нас дуже вразила розправа над дисидентами 1972 року, як казали, «покіс». Ми вирішили, що треба і нам щось робити, протистояти.

Зі спогадів Володимира Мармуса

Дев'ятеро хлопців із села Росохач готувались до визвольної боротьби серйозно: тренувались у лісі, мали вогнепальну зброю, поширювали містом листівки з протестними заявами, вмикали біля кінотеатрів, де збиралось чимало людей, записи із закликами до боротьби за Україну. Мали навіть свою печатку: козак з рушницею, вгорі тризуб, а по колу напис «Українська держава».

Наслідуючи традиції борців-попередників, хлопці (а це були Володимир та Микола Мармуси, Петро Вітів, Володимир Сеньків, Микола Слободян, Микола Лисий, Василь Лотоцький, Петро Винничук, Степан Сапеляк) присягали перед образом Пресвятої Богородиці на верхівці гори Лаканець у Росохачі – там, де колись відбувалися зібрання повстанців.

Святкування 55-річчя проголошення Української держави увійшло в історію. У ніч проти 22 січня 1973 року хлопці вивісили над Чортковом українські національні прапори: над кінотеатром «Мир», педагогічним училищем, критим ринком та будівлею лісгоспу. Реакція влади була моментальною. Відразу була порушена кримінальна справа за фактом «розповсюдження антирадянських листівок і вивішування націоналістичних прапорів», яка була направлена до столичного КДБ.

Співробітники органів обійшли всі домівки Чорткова і допитали чимало людей. Таким чином вийшли на подружку Степана Сапеляка, а далі і на всю групу. У селі Росохач кадебісти, задіявши понад 10 осіб, кілька місяців проводили спеціальну операцію.

24 лютого 1973 року Володимира Мармуса та його товаришів заарештували. У тюрмі кадебісти влаштовували їм нічні допити, тиснули фізично і морально, застосовували психотропні речовини, щоб вибити зізнання, «що по молодості, по п'яні отаке зробили».

Судові процеси були закритими. Перший секретар КПУ Володимир Щербицький під грифом «совершенно секретно» звітував московському начальству, що заарештовано і притягнуто до відповідальності керівника і шістьох учасників «группы националистически настроенной молодежи», що «ставили своей конечной целью отторжение Украины от СССР». Мармус отримав 6 років концтабору і 5 років заслання. У газетах з'явилась інформація, що хлопців засудили не за українські прапори, а за «зв'язок з американською розвідкою».

Співробітники КДБ намагались налаштувати односельців проти сімей «ворогів», казали: «Подякуйте своїм хлопцям, бо якби не вони, то ніхто б вас не турбував». А у Чорткові по вокзалу стала ходити жінка, яка голосно жалілася, що їй «бандерівці повідрізали груди».

«Наш арешт і перебування в ув'язненні марно не пропали. Сам цей факт свідчив, що Україна продовжує боротися», – стверджував Микола Мармус.

Джерела

Захаров Борис. Росохацька група // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 24 травня. Режим доступу: <https://goo.gl/gjgYD7>

Музиченко Ярослава. Концтабір за символ // Україна молода. – 2005. – 16 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/vHN8vw>

Овсієнко Василь. Відкритий лист дисидента Овсієнка дисиденту (і фантазеру) Сапеляку // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2011. – 29 серпня. Режим доступу: <https://goo.gl/IWDoon>

Овсієнко Василь. Мармус Володимир Васильович: [Інтерв'ю 2 квітня 2000 р., с. Росохач] // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 14 липня. Режим доступу: <https://goo.gl/EGePkF>

Сапеляк Степан, Овсієнко Василь. Мармус Володимир Васильович // Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей. – 2005. – 19 квітня. Режим доступу: <https://goo.gl/G1lltG>

26 лютого 1933 року заарештований поет, кіносценарист Володимир Ярошенко[22 - Текст Олени Кухар.]

У Ярошенка була доволі яскрава молодість. Наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років він активно друкувався. Тоді вийшли його збірки віршів «Світодень», «Луни», оповідань та повістей «Кримінальна історія», «Гробовище», п'єси. Спілкувався та співпрацював спочатку з символістами (об'єднання «Музагет»), потім – з футуристами (був учасником Асоціації панфутуристів та Асоціації комуністичної культури).

У середині 1920-х років Ярошенко завідував київським Будинком літераторів, писав гумористичні поеми, у яких поетизував радянський побут і колективізацію. Про нього казали: Ярошенко подав образи зразкових радянських кооператора, жінки-активістки. Потім був завідувачем сценарного відділу Київської кінофабрики ВУФКУ.

А згодом за ним прийшли.

Уперше Ярошенко був заарештований 26 лютого 1933 року. Звинувачували його в участі у міфічній націоналістичній контрреволюційній організації. Через 2,5 місяця ув'язнення Ярошенка звільнили через «відсутність складу злочину».

Другий арешт відбувся через 3,5 року – 3 листопада 1936 року. У скомпонованому оперуповноваженим IV відділу УДБ НКВС УСРР молодшим лейтенантом держбезпеки Акімовим доносі було сказано, що Володимир Ярошенко є «учасником української контрреволюційної націоналістичної фашистської терористичної організації, яка зв'язана з контрреволюційною троцькістсько-зінов'євською організацією, що здійснила 1 грудня 1934 р. злочинське вбивство т. Кірова і готувала в наступні роки терористичні акти проти керівників ВКП(б) і радянського уряду; проводив контрреволюційну фашистську агітацію і терористичну пропаганду, по контрреволюційній роботі був зв'язаний з учасником організації Ковтуном-Вухналем та ін.».

Гуморист та сатирик Іван Ковтун-Вухналь був також заарештований. 26 червня 1937 року «справи 1-ї категорії» Ярошенка та Ковтуна-Вухналя разом із справами ще 22 киян були передані до Військової колегії Верховного Суду СРСР. Перша категорія передбачала розстріл. Підписи під документом поставили Сталін, Каганович та Ворошилов.

Військова колегія 13 липня 1937 року на закритому засіданні у Києві офіційно засудила Володимира Ярошенка до розстрілу. Дата виконання вироку в джерелах розходиться. Найімовірніше, Ярошенка розстріляли 15 липня 1937 року.

Одночасно з Ярошенком та Ковтуном-Вухналем смертний вирок був винесений письменникам Віталію Чигирину, Василю Чечвянському-Губенку, Олексію Гедзю, Борису Коваленку, Івану Каляннику, Гнату Проню, Дмитру Чепурному, Анатолію Волковичу; художникам Михайлу Бойчуку та чотирьом його учням, економісту Корнію Тараненку, директору Державної бібліотеки ВУАН Василю Іванушкіну, директору театру «Березіль» Олексію Лозорішаку.

У липні 1962 року правління Спілки письменників України звернулося до КДБ з клопотанням про реабілітацію Ярошенка. У вересні того самого року та сама Військова колегія, що засудила Ярошенка до розстрілу, ухвалила: «Вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 13 липня 1937 р. щодо Ярошенка В. М. за нововиявленими обставинами скасувати і справу щодо нього припинити за відсутністю складу злочину».

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <http://goo.gl/vVbzR3>

«Край рідний в очах спалахне...» (пам'яті репресованих маловідомих письменників-полтавців) [Електронний ресурс] // Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеса Гончара. Режим доступу: <http://goo.gl/24a8ho>

Сталинские списки: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://goo.gl/a7rM6x>

26 лютого 1934 року засуджений журналіст, один із засновників літературної організації «Західна Україна» Іван Ткачук

Органи Харківського ДПУ звинуватили письменника Івана Ткачука у приналежності до Української Військової Організації та підготовці терористичного акту: «Займався підготовкою кадрів для УВО, а також взяв на себе безпосереднє завдання по підготовці теракту над Постишевим».

Не врятували Ткачука від арешту ані багатолітня участь у підпільних марксистських гуртках, за що він був виключений з української Коломийської гімназії, ані редакторська та журналістська робота в більшовицьких виданнях Катеринослава і Харкова, ані перебування у Червоній армії, ані керівництво літературною організацією письменників Галичини «Західна Україна», ані навіть праця інструктором ЦК КП(б)У.

26 грудня 1933 року під час допиту, який проводив слідчий Віктор Блюман (розстріляний у 1938 році), Ткачук «зійнався»: «Ми дійшли висновку, що терор, який принципово наша організація завжди визнавала, зараз ставиться на порядок денний як конкретна реальна справа...З приходом в Україну Постишева й Балицького роботу тут поставлено так, що коли ми не станемо діяти більш енергійно й рішуче, включаючи до нашої діяльності й терористичні акти, то всю нашу роботу буде геть паралізовано й розбито».

Слідство тривало недовго. 26 лютого 1934 року за рішенням Особливої трійки при ДПУ УСРР Ткачук отримав 5 років позбавлення волі у «виправно-трудових таборах, без обмеження в правах». 7 січня 1936 року Ткачук спробував утекти з табору. Був впійманий та засуджений додатково ще на 3 роки.

Звільнений 1939 року. Ймовірно, повернувся на Західну Україну, в село Старий Лисець на Станіславщині. Під час війни був примусово вивезений на роботи до Німеччини. Після Другої світової поновив літературну діяльність.

«Стараюся скоро приїхати на пару днів до Києва наладити свої літературні справи, але мені це нелегко зараз – у важкому я стані», – писав Ткачук 10 серпня 1945 року в листі до Агати Турчинської. 9 жовтня 1948 року він помер у Львові. 17 квітня 1957 року Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду УРСР посмертно реабілітувала Івана Ткачука – за відсутністю складу злочину.

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/631bUj>

Рубльов Олександр, Черненко Юрій. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 1994. Режим доступу: <https://goo.gl/7Tf5ph>

26 лютого 1922 лютого засуджений до розстрілу отаман Орлик

Зі зміною політичної ситуації в Україні полковник Армії УНР Федір Артеменко (таким було справжнє ім'я отамана) розпочав партизанську боротьбу проти більшовицьких інтервентів. Загони отамана Орлика налічували до 400 піших і 120 кінних вояків. Незважаючи на складні часи, підрозділи мали добре спорядження та озброєння.

У зверненні «До населення» від 1 лютого 1921 року отаман Орлик закликав: «Селяни та Робітники України! Ми, партизани 1-го Партизанського Загону ім. С. В. Петлюри, високо підняли прапор України і пішли на велике – святе діло, на боротьбу проти тих гнобителів, котрі привели наш великий рідний край до такої Руїни, як було 250 років тому назад... Кров'ю умилась УКРАЇНА, своєю, не чужою... Смерть ворогам нашої неньки УКРАЇНИ! Смерть зрадникам, котрі запродають і запродались нашим ворогам. Помста! Страшна помста над всіма ворогами нашої УКРАЇНИ, котрі кують для нас тяжкі кайдани».

Отаман Орлик був полковником Армії УНР та мав бойовий досвід. Під час Першої світової війни у листопаді 1916 року після добровільного вступу до армії закінчив Київську школу прапорщиків. Солдати обрали його членом полкової ради. У 1917 році перебував на фронті у районі Гусятина на Поділлі, отримав звання поручника за успішне командування ротою та бойові заслуги. Вступивши на службу до Українського війська, у березні 1918 року проходив службу в київській комендатурі; очолював штаби Фастівського і Козятинського гарнізонів та штаб Східного фронту УНР; обіймав посаду помічника командира бронепотяга; був старшим ад'ютантом начальника Могилів-Подільського гарнізону.

Найвідомішого на Київщині отамана Української революції 1917–1921 рр. чекісти заарештували 22 січня 1922 року в селищі Буча, де Артеменко лікував поранені під час бою хребет та руку. Один з полонених козаків після жорстоких катувань виказав його місцезнаходження.

29 січня 1922 року Київська губерньська ЧК звітувала, що «спіймала петлюрівського отамана Орлика, захопивши його штаб і заарештувавши 139 членів збройного загону, яким командував Орлик». Точна дата і місце смерті отамана невідомі. Знаємо лише, що 26 лютого 1922 року Орлик був засуджений до розстрілу з конфіскацією майна.

За висновком прокуратури Київської області від 7 липня 1994 року Артеменко Федір Петрович (отаман Орлик) не реабілітований.

Джерела

Коваль Роман. Оповіді про отамана Орлика та орликівців. Режим доступу:
<https://goo.gl/S0uHbY>

Коваль Роман. Отаман Орлик повернувся. Режим доступу:
<https://goo.gl/kFwумT>

Коваль Роман. Отамани Гайдамацького краю. Режим доступу:
<https://goo.gl/pu4sFu>

Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. Анотований покажчик. Справа «Петлюрівські отамани» / Упоряд.: В. М. Василенко, В. М. Даниленко. – К., 2011. Режим доступу:
<https://goo.gl/2Ifpx8>

26 лютого 1933 року заарештований поет Дмитро Загул

Дмитро Загул був учасником двох відомих літературних угруповань – «Музагет» та «Західна Україна». Участь в останньому стала для поета і його колег фатальною. Письменниця Агата Турчинська на одному з допитів 22 лютого 1933 року дала свідчення проти десятих літераторів, зокрема і проти Загула.

Тяжкохворий старший науковий співробітник ВУАН Дмитро Загул був заарештований без санкції прокурора. Уповноважений Київського обласного відділу ДПУ УСРР Шмоль Бренер 26 лютого 1933 року «знайшов, що поет... був членом контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання». За кілька місяців, згідно з рішенням судової трійки ДПУ УСРР від 9 травня 1933 року, Загула засудили до 10 років ізоляції в концтаборах.

Поет відбував покарання у Забайкаллі на залізничній станції Урульга, працював редактором багатотиражної газети «Строитель БАМа», намагався добитись перегляду справи. Відомо про дві його заяви до ЦК КП(б)У з проханням посприяти у перегляді судової справи, оскільки він вважав себе «ні в чому не винним».

Точна дата та місце смерті поета невідомі. За свідченням репресованого російського літератора Федора Тихменьова, «Дмитро Загул, відбувши 1943 року визначений строк, просив законного звільнення, але йому, як і іншим, відповіли, що до «особливого розпорядження» вони «сидітимуть» далі. Після звістки про можливе довічне ув'язнення Загул занепав духом, на важких роботах фізично ослаб і помер від паралічу серця влітку 1944 року на Колимі, в одному з таборів між Магаданом і Ягодним».

На північно-східні табори Колими Загула перевели після вбивства Сергія Кірова. Тут йому довелося бути і асистентом фельдшера, і помічником маркшейдера, і заготівельником деревини, і обліковцем на вивезенні торфу та золотоносних пісків, і обмірником забоїв, і днювальним у бараку, і різноробочим.

Дмитро Загул реабілітований посмертно. 9 серпня 1957 року Військовий трибунал Київського військового округу ухвалив «постанову судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР від 9 травня 1933 р. щодо Загула скасувати і справу про нього припинити за відсутністю складу злочину».

Джерела

З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій. – Вип. I / Упоряд. О. Мусієнко. – К.: Рад. письменник, 1991. Режим доступу: <https://goo.gl/fvbLNw>

Історія української літератури XX століття: у 2 кн.: 1910 – 1930-ті роки: Навч. посібник/ за ред. В. Г. Дончика. – Кн. 1. – К.: Либідь, 1993. Режим доступу: <https://goo.gl/3VHrfy>

26 лютого 1935 року затверджено обвинувальний висновок у справі поета і перекладача Василя Мисика

Уночі 4 листопада 1934 року до квартири Василя Мисика у харківському будинку «Слово» увірвались із обшуком. Поета звинувачували у «приналежності до ОУН і підготовці терактів проти керівних діячів партії та уряду».

Обвинувачення базувалось на доносі Біленького-Березинського, слідство велось у Києві. У в'язниці Мисик відкидав будь-які «факти» своєї провини. Чотири дні голодував, не пив навіть води, аби довести свою невинуватість. Це не врятувало його від таборів, але, можливо, врятувало від смерті. 13-15 грудня 1934 року виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР під головуванням Василя Ульріха засудила 28 звинувачуваних у цій справі до розстрілу. Справу Мисика, який, попри всі тортури, категорично відмовився визнати себе винним, направили на додаткове розслідування – разом зі справами ще вісьмох звинувачуваних.

26 лютого 1935 року з'явився висновок, де було вказано на відсутність достатніх даних для передання справи Мисика до суду. 19 липня 1935 року Особлива нарада при НКВС СРСР ухвалила ув'язнити його у виправно-трудовому таборі строком на 5 років через «належність до священицької родини» та зв'язок з «українськими націоналістичними елементами», що перетворило поета на «соціально небезпечну особу». Покарання відбував на Соловках. У таборових паперах письменником не значився.

Згодом Василь Минко – сусід Василя Мисика по будинку «Слово» – розповів про прикру помилку: насправді шукали його, Минка, а не Мисика. Дружина Мисика згадувала: «Брат Василя Минка, працівник Харківського КДБ, вирішив урятувати свого брата, попередивши його заздалегідь про арешт. Він негайно виїхав до Московської області, залишивши навіть родину...Коли прийшли заарештовувати Василя Минка, його вже не було в Харкові, а жив він над Василем Олександровичем. Тоді, за вказівкою брата (КДБ), заарештували Василя Олександровича (Мисика), показавши йому (на його прохання) ордер на арешт Василя Минка.

Таким чином, брат поставив галочку проти Василя Минка в Харкові, а Василя Мисика в списку направив до Києва...Василя Минка ніхто не шукав, хоч Миколу Зерова знайшли і в Москві й доправили до Києва. Треба сказати правду про чесність Василя Минка, який počував себе завжди винним перед Василем Олександровичем: він сам узяв довідку про реабілітацію, знявши з неї копію в нотаріальній конторі, і прислав Василеві Олександровичу, листувався з ним, допомагав йому, підписуючись: "Завжди Ваш"».

Навесні 1940 року Василь Мисик після відбуття каторги повернувся в Україну. У 1956 році з нього зняли всі звинувачення, а 16 жовтня того самого року ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу реабілітували.

Джерела

Дика Ганна. Мисик Василь: «Хочеться додому, до роботи, сняться книги і аркуші» // Українська літературна газета. – 2013. – 13 грудня. Режим доступу: <http://goo.gl/WKUJUA>

Мисик Василь Олександрович (1907–1983): [Біографія і твори] // 1576: Бібліотека українського світу: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://goo.gl/lUPNEp>

Никанорова Олена. Василь Мисик: таємниці долі // День. – 2012. – 22 червня. Режим доступу: <http://goo.gl/AdWSt0>

Руденко Наталя. Дядя Вася – Василь Олександрович Мисик, яким я його пам'ятаю // Радіо Свобода. – 2012. – 24 червня. Режим доступу: <http://goo.gl/26iFF2>

Слабошпицький Михайло. Цей скромний, тихомовний поет // Слово Просвіти. – 2015. – 10 вересня. Режим доступу: <http://goo.gl/lTqigG>

Стріха Максим. Василь Мисик – той, хто вижив на Соловках // Радіо Свобода. – 2012. – 22 лютого. Режим доступу: <http://goo.gl/HpPObR>

27 лютого 1930 року заступник голови ДПУ УСРР Карл Карлсон[23 – Карл Карлсон визнаний СБУ одним з організаторів Голодомору.] звітував про виселення за межі України 17 294 розкуркулених

На XI з'їзді КП(б)У генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор повідомив, що загальна кількість знищених господарств досягла 90 тисяч, а вартість конфіскованого майна – близько 65 млн крб. Усього у 1928–1931 рр. в Україні було ліквідовано 352 тисячі селянських господарств. Вирішальну роль у цьому зіграли проведені злочинними методами колективізація і «розкуркулення». Наприкінці 1932 року в Україні було колективізовано майже 70 % селянських господарств і понад 80 % посівної площі.

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року розкуркулені ділилися на три категорії. Перша – селяни, які брали участь в антирадянських і антиколгоспних виступах. Вони підлягали арешту, а їхні родини – виселенню у віддалені райони країни. Друга – «великі куркулі та колишні напівпоміщики, які активно виступали проти колективізації». Їх разом з родинами виселяли у віддалені райони країни. Третя категорія – «куркулі», їх розселяли у спеціальних селищах у межах тих самих адміністративних районів. У всіх куркулів конфісковували засоби виробництва, худобу, господарські та житлові будівлі, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції та запаси насіння.

Основна маса заарештованих повинна була виїхати до таборів. «Найбільш злісний актив» розстрілювали. Родини заарештованих або розстріляних «куркулів» висилалися до північних районів СРСР. Для розгляду справ першої категорії при повноважних представництвах ОДПУ РНК СРСР (ПП ОДПУ) створювалися «трійки», до яких входили представники крайкому ВКП(б) або ЦК союзної республіки та прокуратури. Для безпосереднього керівництва операцією з виселення куркулів другої категорії та їхніх родин в округах та окривділах ОДПУ створювалися «трійки» на чолі з начальником

окрвідділу ОДПУ. На випадок ускладнень при ПП ОДПУ створювалися мобільні групи з частин ОДПУ. Там, де «чекістсько-військового резерву» не вистачало, дозволялося використовувати «у скритому вигляді військові групи з надійних, профільтованих Особливими органами ОДПУ частин Червоної армії».

Джерела

Голодомор 1932–1933 рр. Харківська область: [Електронний ресурс]. Режим доступу: golodomor.kharkov.ua

Нестор-літописець Голодомору // // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2014. – 21 листопада. Режим доступу: <http://goo.gl/1B0tXJ>

Пам'ять про Голодомор 1932–1933. Режим доступу: <http://goo.gl/6AlKrC>

Патриляк Богдан. Сталін як Путін. Голодомор – реакція на мільйонний селянський «Майдан» початку 1930-х // Історична правда: [Інтернет-ресурс]. – 2014. – 19 листопада. Режим доступу: <http://goo.gl/Yr9N5g>

Березень

2 березня 1972 року в газеті «Радянська Україна» опубліковано «лист-зізнання» вченої-мовознавця Зиновії Франко

Боротьба онуки Івана Франка з радянським режимом розпочалась із публічного виступу-підтримки заарештованих шістдесятників. Зиновія Франко брала участь у правозахисному русі та редагувала книжку Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Зі славистичного з'їзду в Болгарії, де представляла українське мовознавство, вона привезла три примірники літературного журналу «Сучасність», що видавався у Мюнхені.

У 1969 році Зиновію Франко заарештували та як націоналістку звільнили з Інституту літератури АН УРСР. На неї було зібрано п'ять томів агентурних даних, де зафіксовано її детальні розмови з різними знайомими, у тому числі іноземцями.

Михайлина Коцюбинська згадувала, що після січневих арештів 1972 року кадебісти вирішили змусити її та Зиновію Франко покаятись і осудити заарештованих друзів. Метою було показати співпрацю шістдесятників із іноземними розвідками. «Каяття» Франко та «викриття» нею зв'язків з Ярославом Добошем мали відіграти у цій схемі значну роль.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию
(https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=25445446&lfrom=362673004)
на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Адреса сторінки «Розстрільного календаря»:
<https://www.facebook.com/HitListUkr/>

2

Особлива трійка НКВС – орган позасудового винесення вироків у СРСР. Трійки діяли у 1937–1938 рр. під час Великого терору. Вони формувались на рівні області та складалися з начальника підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора. Часто фігурувала у документах просто як «трійка».

3

УСЛОН (рос.: Управление Соловецких лагерей особого назначения Наркомата внутренних дел СССР) – Управління Соловецьких таборів особливого призначення Наркомату внутрішніх справ СРСР.

4

Павло Постишев – радянський партійний діяч. Відомий як один із погромників українського національного відродження та згортання українізації, ініціатор знесення пам’яток церковної архітектури в Україні. У 2010 році Апеляційний суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору.

5

«Кіровський набір» – публіцистична назва репресій, розпочатих у СРСР Йосипом Сталіним після вбивства радянського партійного діяча Сергія Кірова 1 грудня 1934 року.

6

Нинішня адреса – місто Київ, вулиця Липська, 16. Наразі тут розміщуються: Український фонд культури, Український інститут національної пам'яті, Організація ветеранів України, інші громадські організації.

7

УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів.

8

Мається на увазі Всеукраїнська академія наук. Мається на увазі Всеукраїнська академія наук.

9

Йдеться про Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут.

10

Текст Ірини Скакун.

11

Текст Міли Мороз.

12

Див. також: «12 березня 1964 року генерал Петро Григоренко направлений на психіатричну експертизу»

13

Текст Олександри Очман.

14

Текст Тетяни Швидченко.

15

Текст Олени Кухар.

16

Текст Ірини Скакун.

17

Текст Ірини Скакун.

18

Текст Олени Кухар.

19

Див. також: «3 січня 1934 року відбувся перший допит письменника-гумориста Остапа Вишні»

20

Текст Міли Мороз.

21

Текст Ірини Скакун.

22

Текст Олени Кухар.

23

Карл Карлсон визнаний СБУ одним з організаторів Голодомору.